

הר הבית חמש מאות על חמש מאות אמה ולא יסף
מקום הר הבית במתחם המוריה. טוביה שגיב שקרקה. תשס"ט

הר הבית חמש מאות על חמש מאות אמה ולא יוסף

מקום הר הבית במתחם המוריה (1)

ראשי פרקים

- א. מידות הר הבית - הצגת הבעיות
  - ב. שיטת המחקר וקביעת גודל יחידות המידה
  - ג. פתרון הסתירות בין דברי המשנה ובין דברי בן מתתיהו
  - ד. חישוב שטחים על פי חז"ל
  - ה. קטימות בהר הבית
  - ו. המודל התאורטי - האנטוניה והר הבית
  - ז. הצבת המודל התאורטי במתחם המוריה
  - ח. מאפייני מתחם המוריה לעומת מאפייני הר הבית
  - ט. מיקום קודש הקודשים
  - י. סיכום
- תשריטים
- מקורות והערות
- רשימת תשריטים ומקורם

א. מידות הר הבית – הצגת הבעיות.

מידות הר הבית בירושלים בתקופת בית שני מתוארות הן על ידי המשנה והן בספרי יוסף בן מתתיהו. ואין תאור אחד דומה למשנהו.

גם האתר הנראה לעינינו "חרם אל שריף", המזוהה כיום כמתחם הר הבית, הנמצא בדרום מזרח העיר העתיקה, שונה במידותיו ובגודלו הן ביחס למידות המשנה והן ביחס למידות בתאורי יוסף בן מתתיהו.

לצורך ההבחנה, יקרא המתחם "חרם אל שריף", **מתחם המוריה**.

המקורות הכתובים העומדים לרשותנו המתייחסים להר הבית הם:

במשנה, מסכת מידות, תמיד ויומא וכן רסיסי מידע בתוספתא ובתלמוד הבבלי ביחוד במסכת יומא. (2)

ספרי יוסף בן מתתיהו: קדמוניות היהודים, מלחמות היהודים ברומאים, נגד אפיון. (3)

ספר יוסיפון (4) - ספר זה הוא עיבוד מאוחר כנראה מהמאה ה-10 של ספרי יוסף בן מתתיהו.

וחשיבותו היא בכך שיתכן והיו לפניו נוסחים שונים של ספרי בן מתתיהו מאלה העומדים לפנינו.

נתונים אודות הממצאים הארכיאולוגים ניתן למצא בחקירותיו של צ'רלס וורן (5)

ובתוצאות החפירות שנעשו על ידי בנימין מזר ועוזרו מ.בן דב. (6) רוני רייך ויעקב בליג (7).

ממבט ראשון יש דמיון בין המקורות הספרותיים.

הן על פי התאורים במקורות התורניים והן על פי יוסף בן מתתיהו, הר הבית היה ממוקם במקום גבוה. הוא

היה משטח ריבועי מרוצף שבהקפו סטווים - ארכדות. בתוכו עזרת הכהנים ובה שכן בית המקדש ופניו

מזרחה. ממזרח לעזרת הכהנים היתה עזרת נשים. בהיקף העזרות היה סורג. (8)

על פי שני התאורים ניתן להבין כי היו רמות קדושה שונות בכל אחד מהמתחמים . ככל שהתקרבו לקודש הקודשים, הקדושה הלכה וגדלה וככל שעלו בקודש, מפלס הרצפה היה גבוה יותר או לפחות נשאר בגובה זהה. (9)

למרות הדמיון העקרוני בין שני התאורים של המשנה וי. בן מתתיהו יש ביניהם הבדלים לא מעטים . ההבדלים המשמעותיים ביותר מתיחסים למידות הר הבית .

על פי המשנה במסכת מידות, הר הבית, מידותיו חמש מאות על חמש מאות אמה והיקפו אלפים אמה. (10)

בספרו, קדמוניות היהודים, מתאר יוסף בן מתתיהו כי חומות הר הבית, הקיפו שטח של ריס על ריס . יוסף בן מתתיהו מדגיש כי כל צלע אורכה ריס (סטדיה) אחד. ולגבי הסטיו המלכותי ששכן בכותל הדרומי הוא חוזר ומדגיש שאורכו ריס (סטדיה) אחד והוא נמשך מצד אחד של העמק שהיה במזרח לצד השני של העמק שהיה במערב. (11)

בספרו מלחמות היהודים הוא כותב שהיקף החומות היה ששה ריס (סטדיה) כולל אנטוניה. (12) בספרו, נגד אפיון, כותב יוסף כי הר הבית אורכו מאה אמה ורוחבו ארבעה חמישיות של ריס (13) על פי ספר יוספון, מידות הר הבית שבע מאות עשרים אמה על שבע מאות עשרים אמה. (14) המתחם הנראה לעינינו. מידותיו הממוצעות כ-300 מטר על 480 מטר. היקפו 1560 מטר ושטחו כ-145 דונם. (ראה תשריט 1)

ב. שיטת המחקר וקביעת גודל יחידות המידה.

בשלב א' נלמד את המקורות הכתובים. נאחד את הנתונים לכדי מכנה משותף וננסה להבין את הסיבה לתאורים השונים .

בשלב ב' נבדוק האם ניתן לאתר את הר הבית במתחם הנראה לעינינו .

כדי להשוות בין הנתונים, יש להמיר את המידות העתיקות לקנה מידה אחיד : לשיטה המטרית . המקורות הכתובים השתמשו במגוון יחידות מידה : ריס (סטדיה) , רגל . אמה וטפח . גודל הריס (סטדיה) הוא 185 או 187 מטר .

גודל מידת הרגל משתנה בתקופות השונות בתקופה היוונית, אורכה 31 ס"מ, בתקופה הרומית 29.6 ס"מ ובימינו אורך הרגל 30.48 ס"מ. (15) לגבי גודל האמה רבו הדעות .

אין אנו יודעים את גודלה המדויק של האמה, יתר על כן ידוע לנו שבתקופת בית שני ובתקופת המשנה השתמשו באמות שונות. אמה בת 5 טפחים, 6 טפחים או 7 טפחים. היתה אמה קטנה, אמה בינונית, אמה גדולה, אמה מלכותית, אמה מצרית, אמה לבניה ואמה לכלים. (16)

יש פעמים שאותו מבנה נמדד בשתי אמות שונות. לדוגמה : מזבח העולה. (17)

טווח האפשרויות לקביעת אורך האמה נע בין 42 ס"מ ל-63 ס"מ. (18)

לקביעת גודל האמה יש חשיבות רבה עד ימינו, לצורך קביעת שעורין. כגון שיעורי אכילה ושתייה מזעריים. גודל מקוואות וכן לאיתור מקום המקדש.

כדי לקבוע באופן מדויק את גודל האמה, בה השתמשו למדידת הר הבית ניתן לאתר רכיב שהיה שייך להר הבית ומידותיו מצוינים במקורות באמות וממנו לגזור את גודל האמה.

לדוגמה: הרב זלמן קורן קבע את גודל האמה לשיטתו על פי שער ברקלי. (19)(ראה תשריט 2) השער נמצא בפינה הדרומית של כותל הדמעות ורק חלקו העליון השמאלי חשוף כיום. אולם הבריטים בזמנו ירדו חפרו ומדדו את מידות השער, רוחבו 575 ס"מ וגובהו 878 ס"מ (20) על פי דברי המשנה רוחב השערים היה 10 אמות מכאן ניתן להסיק שאורך האמה כ 57.5 ס"מ. אולם בהוכחה זו קיים כשל מתודולוגי. היחס שבין רוחב השערים לגובהם על פי חז"ל הוא 1:2 כלומר רוחב השערים היה 10 אמות וגובהן 20 אמה שער ברקלי אינו עומד בקריטריון בסיסי זה. היחס בין הרוחב לגובה הוא 1:1.65.

בדיקת החתך מראה כי אין כל מניעה תכנונית שגובהו של שער ברקלי יהיה 20 אמה. לא ברור למה נקבע רוחב השער כמרכיב העיקרי, אולי יש לקבוע את גודל האמה על פי גובה השער? על פי גובה שער ברקלי, גודל האמה הוא. כ 44 ס"מ בלבד לא ניתן ללמוד משער ברקלי על גודל האמה התקנית, בה השתמשו למדידת הר הבית. ואולי ניתן ללמוד מכאן שאין זה כלל שער משערי הר הבית.

שיטה נוספת לקביעת גודל האמה היא על פי אורכה של נקבת חזקיהו. (21)(ראה תשריט 3) בכתובת הנקבה, בה חרטו לזכרון את רגע המפגש בין חוצבי הנקבה, נאמר כי אורך הנקבה 1200 אמה על פי מדידות שנעשו בימינו אורך הנקבה 533 מטר. ומכאן שאורך האמה 44.4 ס"מ. יתכן שאמת המים היתה ארוכה יותר וחלקה נהרס ולא ניתן לדעת מה היה אורכה המקורי. יתר על כן הנקבה מתוארכת לתקופת המקרא ולא ניתן ללמוד מכך, האם גם בתקופת בית שני השתמשו באותה אמה.

להלן מוצעת דרך אחרת לקביעת מידת אורך האמה, בה ניתן לשער, השתמש אליעזר בן יעקב לתאור הר הבית וחלקיו השונים.

הרומאים הצטיינו בכושר ניהול וארגון וביכולת טכנית שבאה לידי ביטוי במערכת הדרכים ובמפעלי הבניה שנסללו ונבנו ברחבי האימפריה הרומית.

כדי לממש מפעלים מעין אלו נדרשה סטנדרטיזציה של יחידות המידה, מידות האורך, מידות הנפח, מידות המשקל וערכי המטבעות נקבעו באופן אחיד בכל האימפריה.

לצורך קביעת מידות אורך השתמשו הרומאים במספר יחידות מידה שהיה ביניהם קשר. גודל האמה היה 44.4 ס"מ אורך הרגל 29.6 ס"מ ואורך הסטדיה 185 מטר. (22) היחס בין רגל לאמה היה $444 : 296 = 0.666$ כלומר מידת הרגל היא שני שלישי ממידת האמה. בכל סטדיה בת 185 מטר היו 625 רגלים.

יוסף בן מתתיהו כתב את ספריו לציבור ההלניסטי רומי וניתן לראות זאת בהסבריו לאירועים שקרו בארץ ישראל. ורצונו להציג לפני קוראיו את טיטוס כאציל נפש שנאלץ להרוס את ירושלים ובית המקדש בעל כרחו. (23)

ברור ומוכן מאליו שגם ביחס לאמות המידה, השתמש בן מתתיהו באמות המידה המקובלות בזמנו והידועות לקהל קוראיו.

ניתן להניח שהאמה בה השתמש בן מתתיהו היתה אמה רומאית שמידתה 44.4 ס"מ. הרגל היתה רומאית ואורכה 29.6 ס"מ והסטדיה היתה רומאית ואורכה 185 מטר.

אם נשווה בין תאורי י. בן מתתיהו ובין תאורי אליעזר בן יעקב במסכת מידות בנושא בנין המקדש נמצא כי בנושאים עקרונים יש התאמה בין שני המקורות ושניהם משתמשים באותה אמת מידה.

קבוצה א

מידות ונתונים זהים בתאורי אליעזר בן יעקב ובתאורי בן מתתיהו (24) (ראו טבלה תשריט 4)

רוחב החיל הוא 10 אמות.

ב 12 מעלות עלו מן העזרה למקדש.

מידת חזית המקדש מאה על מאה אמה.

אחורי המקדש היו צרים מחזיתו.

גובה המקדש גם בחזיתו גם בחלקיו האחורים היה מאה אמה.

גג המקדש היה שטוח בניגוד למקדשים הלניסטים רומיים.

בקצה הגג היו מוטות להרחקת בעלי כנף.

המקדש בנוי מאולם היכל וקודש קודשים.

אורך ההיכל 40 אמה ורוחבו 20 אמה.

בהיכל היו מנורה, שולחן לחם הפנים ומזבח הקטורת.

אורך קודש קדשים 20 אמה ורוחבו עשרים אמה.

קודש הקודשים היה ריק מחפצים.

שניהם כותבים שהתאים הסובבים את המקדש היו בני שלוש קומות.

על פי בן מתתיהו הסיבה העיקרית ליוזמתו של הורדוס להריסת המקדש ובנייתו מחדש היתה, החזרת

עטרה ליושנה והגבהת המקדש לגובה שהיה לו בימים עברו, בימי שלמה.

המקדש, מאז התקופה הפרסית, גובהו היה של 60 אמה בלבד. יוזמתו של הורדוס נועדה לבנות את

המקדש מחדש לגובה של 120 אמה.

משימתו לא צלחה והמקדש התנשא לגובה של מאה אמות בלבד. (25)

גם על פי תאורי בן יעקב, גובה המקדש היה 100 אמה ולכן ניתן ללמוד מכך ששניהם מתארים את מקדש הורדוס ומכיוון ששיערנו שיוסף בן מתתיהו השתמש באמה בת 44.4 ס"מ הרי שגם אליעזר בן יעקב השתמש באמה בת 44.4 ס"מ.

ניתן לשער שגם שאר חלקי ורכיבי המקדש והר הבית, בתאורי בן מתתיהו ובן יעקב, הם תאורים המתייחסים למקדש הורדוס.

אם קיימת אי התאמה בין התאורים יש לחקור ולהבין את הסיבות לאי ההתאמה.

ג. פתרון הסתירות בין דברי המשנה ובין דברי בן מתתיהו.

להלן מספר קבוצות של נושאים שלגביהם קיימת אי התאמה במידות ובכמויות בין דברי בן יעקב ובין תאורי בן מתתיהו. (ראו תשריט 4)

קבוצה ב'

מידות הרכיבים בתאורי בן מתתיהו גדולות יותר ממידות בן יעקב אולם יש ביניהם יחס קבוע (0.666)

קבוצה ג'

מידות הרכיבים ומספרם אינם חופפים באופן מוחלט בשני התאורים. אולם המספרים קרובים זה לזה.

קבוצה ד'

רכיבים שמידותיהם על פי בן מתתיהו גדולות ממידות בן יעקב באופן מובהק ללא יחס אחיד.

קבוצה ה'

רכיבים שמידותיהם על פי בן יעקב גדולות מתאורי בן מתתיהו באופן חריג.

קבוצה ב'

מידות הרכיבים בתאורי בן מתתיהו גדולות יותר מהמידות שציין בן אליעזר אולם יש בין המידות יחס

קבוע (0.666) (26)

גובה המזבח - על פי המשנה 10 אמות ועל פי בן מתתיהו גובה המזבח 15 אמה.

מידות השערים.

רוחב השערים - על פי המשנה אמות 10 ואילו יוסף בן מתתיהו קובע שרוחב השערים 15 אמה.

גובה השערים - על פי המשנה 20 אמה ואילו יוסף טוען שגובה 30 אמה.

גובה האולם - 40 אמות בלבד על פי בן יעקב ואילו בן מתתיהו מתאר כי גובה פנים האולם 60 אמה.

עיון ברשימת הדוגמאות בקבוצה זו מראה כי המספר שבן מתתיהו מציין, גבוה מהמספר אותו מציינים חז"ל. אולם יש יחס קבוע בין המספרים:

המידות של חז"ל הם שני שלישי (0.666) ממידת יוסף בן ממתיהו

גם היחס בין מידת הרגל הרומית וגודל האמה הרומית הוא שני שלישי (0.666: 1) (27)

יתכן והמעתיקים של ספרי בן מתתיהו במשך הדורות, שינו ובמקום לציין את יחידת המידה "רגל" כתבו "אמה"

אם נתקן ונשנה את יחידת המידה בקבוצה ב' במקום "אמה" ל"רגל" נוכח לראות כי קיימת התאמה מוחלטת בין תאורי יוסף בן ממתיהו ודברי בן יעקב לגבי קבוצת נתונים זו. (ראו טבלה בתשריט 4)

קבוצה ג'

מידות הרכיבים ומספרם לא חופפים באופן מוחלט אולם המספרים והמידות קרובים זה לזה. (28)

הפרש הגבהים בין הר הבית ועזרת הכהנים,

15 אמה לפי בן מתתיהו ו 16 אמות לפי בן יעקב.

מספר המדרגות מהר הבית לחיל

על פי בן מתתיהו 14 מדרגות ועל פי חז"ל 12 מדרגות.

אמה טרקסין

המרחק בין שתי הפרוכות שהיו בין הקודש וקודש הקודשים היה אמה אחת על פי חז"ל

בן מתתיהו לא מתיחס כלל למידה זו ומציין רק פרוכת אחת.

גובה האולם

על פי חז"ל גובה האולם 85 אמה (40+40+1+1+2+1)

על פי בן מתתיהו 90 אמה.

החוקרים שמו לב שרוב הנתונים המספריים שנקט בהם בן מתתיהו הם מעוגלים והם מכפלות של הספרה 5 או 10. (29)

גם חז"ל עגלו את המספרים והם קבעו שמידה הפחותה מאמה אינה נחשבת. (30)

ניתן להסביר את אי ההתאמה של חלק מהנתונים האלו על פי עקרון עגול המספרים.

בסך הכל המידות והמספרים מאד דומים וניתן לשער ששניהם מתארים את אותו מבנה.

קבוצה ד'

רכיבים שמידותיהם על פי בן מתתיהו גדולות ממידות בן יעקב ללא יחס מובהק. (31)

גובה הסורג 9 טפחים (אמה וחצי) ועל פי בן מתתיהו 3 אמות.

השער הקורנטי על פי חז"ל, גובהו 20 אמה ועל פי בן מתתיהו גובהו 50 אמה.

שער האולם על פי חז"ל 20 על 40 אמה ועל פי בן מתתיהו 25 על 70 אמה.

שער ההיכל מידותיו 10 על 20 אמה ועל פי בן מתתיהו 16 אמה על 55 אמה.

בליטת חזית המקדש לעומת אחוריו על פי חז"ל 15 אמה מכל צד ועל פי בן מתתיהו 20 אמה רוחב האולם על פי חז"ל 11 אמה ואילו בן מתתיהו קובע שמידת רוחב האולם 20 אמה . מידות המזבח על פי חז"ל 32 על 32 אמות ואילו בן מתתיהו נוקב במידה 50 אמה על 50 אמה. נניח שהמעתיקים של ספרי בן מתתיהו שינו ובמקום רגל כתבו אמה . נתקן ובמקום אמה, נציין רגל. כתוצאה מכך ההפרשים במידות בין שני התאורים מצטמצמים ובמקרים מסוימים הם מזעריים

להלן טבלה מתקנת של הנתונים בספרי בן מתתיהו לנתונים המצוינים בקבוצה ד'.

גובה הסורג

על פי המשנה 1.5 אמות (9 טפחים) על פי תיקון דברי בן מתתיהו 2, אמות (הפרש מזערי)

השער הקורינטי

גובהו על פי חז"ל 20 אמה ועל פי תיקון דברי בן מתתיהו 33 אמה

שער האולם

20 אמה רוחב על פי חז"ל ועל פי בן מתתיהו 16.6 אמה

40 אמה גובה על פי חז"ל ועל פי בן מתתיהו 46.6 אמה.

שער ההיכל

גובה על פי חז"ל 20 אמה ועל פי התיקון בדברי בן מתתיהו 36.6 אמות

רוחב על פי חז"ל 10 אמות על פי בן מתתיהו 10.6 (פער מזערי)

בליטת חזית המקדש ביחס לאחוריו.

עלפי חז"ל 15 אמה ועל פי עדות בן מתתיהו המתוקנת, 13.6 אמה (פער מזערי)

מידות המזבח

32 אמה על 32 אמה לפי חז"ל ולאור תיקון דברי יוסף בן מתתיהו, מידת המזבח היא 33.3 אמה על 33.3 אמה. (פער מזערי).

ניתן לראות כי לאחר התיקון, קיימת התאמה רבה בין שני המקורות וניתן לשער כי אכן שניהם, בן מתתיהו ובן יעקב מתארים את מקדש הורדוס. (ראו טבלה תשריט 4)

קבוצה ה'

רכיבים שמידותיהם על פי אליעזר בן יעקב גדולות מתאורי בן מתתיהו באופן חריג (32)

כל הנתונים שצוינו לעייל מידות בן מתתיהו שוות או גדולות ממידות בן אליעזר וכאמור שינוי יחידת המידה מ"אמה" ל"רגל" אפשר צמצום ההפרשים בין התאורים השונים.

קיימת קבוצה קטנה של נתונים שבהם המידות שמציין בן יעקב, גדולות באופן מובהק מהמידות שמציין בו מתתיהו .

מידות אלו מתייחסות אך ורק למידות הר הבית. (ראה טבלה תשריט 4)

הר הבית מידותיו על פי אליעזר בן יעקב 500 על 500 אמה היקפו 2000 אמה ושטחו 250000 אמות מרובעות. (33)

אם נהפוך את מידות בן מתתיהו לאמות הרי שבריס (סטדיה) יש 416 אמות .

מידת הר הבית על פי בן מתתיהו ריס על ריס שהם 416 אמה על 416 אמה. הקפו 1664 אמות ושטחו 173056 אמות ריבועיות בלבד (34)

בנושא מידות הר הבית, אין כל קשר בין המידות שמציין בן יעקב ובין המידות של בן מתתיהו .

כאמור, מידות הר הבית היא קבוצה יחודית של נתונים שבהם מידות המשנה גדולות ממידות בן מתתיהו .

כל הטוען שגודל האמה גדול יותר מ 44.4 ס"מ יוצר מצב בו הפער בין עדות בן מתתיהו ובין דברי בן יעקב גדול יותר. (35)

להלן מגוון הפתרונות שהוצעו לפתרון אי ההתאמות .

א. מידות הר הבית המופיעות בדברי חז"ל הם מידות הר הבית המקודש שהיה מוקף בחומות .

ההרחבה הנראת לעינינו היא הרחבה של הורדוס שלא התקדשה בקדושת הר הבית. (36)

(ראה תשריט 5)

אליעזר בן יעקב מתאר את שערי הר הבית המקודש והחומות הגבוהות של המתחם. לדעת בעלי שיטה זו ,

אם היו שערים, יש להניח שהחומה המקודשת שהיקפה ת"ק על ת"ק, היתה קיימת, גם לאחר ההרחבה .

(37)

על פי תאור הקרבות עם הרומאים, ניתן להבין, כי לא היו כל חומות נוספות בין אנטוניה וחצר עזרת

הכהנים. כשפרצו הרומאים מהאנטוניה הם הגיעו ישירות לחומת עזרת הכהנים ונהדפו. (38)

בתאור שרפת האולמות לקראת כיבוש המקדש מספר בן מתתיהו שהאולמות בפינה הצפון מזרחית יצרו

פינה שירדה אל העמק. (39)

לו אכן היתה חומה נוספת הרי שהכותל המזרחי היה צריך להמשיך צפונה כדי להפגש עם כותל ההרחבה

והמפגש לא היה מפגש פינתי .

אין בתאורי המקדש והר הבית, כל עדות אודות מערך כפול של חומות, חומה מקודשת וחומת חולין בצפון

או בדרום. אין כל תאור של קרבות שהתנהלו במתחמים שנוצרו בין הר הבית המקודש והר הבית המורחב .

אין כל בסיס בכתובים לרעיון של הר הבית המקודש התחום בחומות והר הבית המורחב שהוא חול .

ב. על פי גישה אחרת, כל המרחב של מתחם המוריה הוא הר הבית .
הסורג שמידותיו חמש מאות על חמש מאות סימן את גבולות הר הבית המקודש. (40)
(ראו תשריט 6)

הסבר זה מבוסס על דבריו של בן מתתיהו כי הורדוס הכפיל את השטח שסביב המקדש. (41)
קשה לקבל הסבר זה.

יוסף בן מתתיהו קובע במפורש שהר הבית של הורדוס מידותיו ריס על ריס כלומר 416 אמה על 416 אמה
ולכאורה מידות אלו הן לאחר ההרחבה. (42)

הסטוו המלכותי שהוא תרומתו הייחודית של הורדוס לפרויקט הר הבית, אורכו ריס אחד כלומר 416 אמה
והוא נמשך מצד אחד של העמק במזרח ועד לצידו השני בעמק המערבי. (43)
הכותל הדרומי התוחם את גבולות הסטוו המלכותי אורכו לפי חז"ל 500 אמה .
לא זו בלבד, הכותל הדרומי של מתחם המוריה , אורכו 283 מטר שהם 637 אמות .
כלומר הסטוו המלכותי לא הגיע לקצה גבולות המתחם .
נתונים אלו מנוגדים לדברי בן מתתיהו .

החוקרים טוענים שיוסף בן מתתיהו הגזים במספרים. (44)

קשה להבין מדוע לגבי מידות הר הבית הוא מדווח על מידות צנועות וקטנות. מן הדין היה לפאר ולרומם את
המבצע הקשה של אספסינוס וטיטוס לכיבוש הר הבית ולתאר את גודל המתחם לאמיתו ובוודאי שאין מקום
לתאר את המתחם במידות צנועות

ג. פרשנות נוספת טוענת, כי כל אחד מהתאורים, מתאר בית מקדש אחר. (45)
המשנה מתארת מקדש קדם הרודיאני ובן מתתיהו מתאר מקדש הרודיאני .

כבר הוכח לעייל שהמקדש הקדם הרודיאני היה בגובה של 60 אמה והמקדש ההרודיאני היה גבוה 100
אמה ומכיוון שבן יעקב מתאר מקדש שגובהו 100 אמה, אי אפשר לטעון שהוא מתאר מקדש קדם הרודיאני

אם אכן המשנה מתארת את הר הבית הקדם הרודיאני

כיצד יתכן שמידות הר הבית על פי בן מתתיהו המתארות את הר הבית ההרודיאני קטנות ממידות הר
הבית המופיעות במשנה , הורדוס הרי הרחיב את הר הבית ולא הקטין אותו ?

להלן הצעה להסבר הנתונים השונים.

ד. חישוב שטחים על פי חז"ל

חז"ל נדרשו לקבוע מידות של שטחים וגופים מרחביים בנושאים מגוונים כגון סוכה, עירובין וכמובן בתאור המקדש וחלקיו.

קביעת מידתו של רכיב ריבועי או מלבני בעל גובה קבוע, היא פשוטה מידות האורך, הרוחב והגובה מספקות את המידע הנדרש.

לגבי צורות לא רגולריות שיטת החישוב של חז"ל היתה כדלהלן:

חז"ל קבעו את מידת האורך והרוחב של הריבוע או המלבן החוסמים את השטח. וגרעו את השטחים העודפים.

במידה והגוף הוא מרחבי. חז"ל יצרו קוביה מרחבית דמיונית העוטפת וחוסמת את הגוף הנמדד וקבעו את מידות האורך, הרוחב והגובה של הקוביה החוסמת ומכאן תארו את הגריעות אותן יש לבצע.

נפח האריזה פחות הגריעות נותנים מידע על הגוף הנמדד.

לדוגמה:

יסוד המזבח.

המזבח היה שלשים ושתים על שלשים ושתים עלה אמה וכנס אמה זה היסוד. (46)

תאור זה אינו שלם כי הפינה הדרום מזרחית היתה חסרה ולכן המשנה מתארת את הגריעה

. והיסוד היה מהלך על פני כל הצפון ועל פני כל המערב ואוכל בדרום אמה אחת ובמזרח אמה אחת.

(ראו תשריט 7)

ההיכל.

ההיכל מאה על מאה על רום מאה זו המעטפת הסוגרת (47)

וכעת בא תאור המגרעות האולם עודף עליו חמש עשרה מן הצפון וחמש עשרה מן הדרום. (48)

כלומר המקדש איננו קוביה מלאה אלא מבנה מרחבי מורכב שחזיתו היא מאה על מאה ואחוריו שבעים

על מאה. (ראו תשריט 8)

עזרת הנשים.

עזרת הנשים היתה חצר מרכזית שמידותיה 55 אמה על 55 אמה שממנה יוצאים ארבע חצרות שרוחבן

כרוחב החצר המרכזית אולם חז"ל תארו מערך זה על פי דרכם.

עזרת הנשים היתה אורך מאה שלשים וחמש על רוחב מאה שלשים וחמש.

וארבע לשכות היו בארבע מקצועותיה של ארבעים ארבעים אמה. (49)

כלומר חז"ל קבעו את מידות הריבוע החוסם וציינו את מידת הגריעות. (ראו תשריט 9)

ערוב תחומין

חז"ל מודעים לכך כי לאזורי התישבות אין תפרוסת אחידה. לצורך קביעת גבולות ערובי תחומין הם פוסקים כי מרבעין את העיר וקובעים ריבוע חוסם, בו נמצאים כל בתי העיר גם אם צורת פרישת הבתים היא עגולה או בצורת ריש.

גם אם המציאות של פרישת בתי העיר אינה מרובעת, חז"ל רואים את הריבוע החוסם של בתי העיר כמלא בבתים ומקצות הריבוע מודדים אלפים אמה לכל רוח כדי לקבוע את מרחק ההליכה המותר בשבת. (50) (ראו תשריט 10)

גם מידות הר הבית שנתנו על ידי חז"ל הם מידת הריבוע החוסם של הר הבית וצורתו של משטח הר הבית לא היתה ריבוע מושלם.

לעומת זאת יוסף בן מתתיהו תאר את המידות הראליות של הר הבית. המשטח המרוצף החשוף לשמים גודלו ריס על ריס ומאחורי כל ריס היה סטו מקורה שאורכו כריס אחד ורוחבו כ 30 אמה ועובי החומות. (למעט הסטוו שבדרום) האורך הכללי של השטח המרוצף והסטווים התוחמים אותו היה בסך הכל באורך של חמש מאות אמה מצפון לדרום וממזרח למערב. אולם הסטווים נפגשו במקצוע בפינה הפנימית ולא בפינה החיצונית. כלומר הריבוע של חמש מאות אמה על חמש מאות אמה היה מתחם הקטום בפאותיו. (ראו תשריט 11)

יוסף בן מתתיהו מתאר כי הפאה הצפון מערבית של הר הבית היתה קטומה באופן מובהק ושונה. מבצר אנטוניה היה נתון בזווית של המקדש הראשון זה שהיה נשקף כלפי מערב וזה שהיה נשקף כלפי צפון והוא היה בנוי על גבי סלע גבוה 50 אמה ותלול מכל הצדדים. (51)

במקום שמבצר אנטוניה התאחד עם הסטווים של המקדש היו מדרגות מוליכות אל שני סטווים אלו. (52)

גם בספר יוסיפון נאמר שהפינה הצפון מערבית היתה מקום צורים (53) ולכן ההסטווים לא התלכדו בפינה זו.

בתאור הסימנים הרומזים על סופו של המקדש כותב בן מתתיהו:

וכך אחרי שאנטוניה חרבה עשו מן המקדש ריבוע אף על פי שיש להם בכתובים שהעיר והמקדש ייכבשו לאחר שהמקדש יהיה ריבוע. (54)

בספר יוסיפון יש תאור מפורט יותר:

וכאשר נלכדה אנטוניה ויהרסוה חיל רומנים ויפרצו את פאת ההיכל וימהרו היהודים לבנות את פריצת החיל ויהי ככלותם לבנות והנה ההיכל מרובע. (55)

עדות אודות החומה הנוספת שבנו היהודים נמצא בדברי בן מתתיהו

אולם שמחתם הבלתי צפויה של הרומאים נוכח נפילת החומה כבתה חיש מהר למראה החומה השניה שבנו יוחנן ואנשיו. (56)

כלומר האנטוניה חדרה ונגסה מריבוע הר הבית.
ניתן לשער כי החדירה של האנטוניה היתה לתוך הריבוע של ריס על ריס. (ראו תשריט 12)
כשהיהודים בנו חומה נוספת באנטוניה הם השלימו את הריבוע (ראה תשריט 13)

ה. חישוב הקטימות בהר הבית

להלן תאורי הסטווים על פי בן מתתיהו משולבים בדברי בן אליעזר המאפשרים לחשב את הפגימות בהר הבית.

קטימות בחומה המזרחית.

בן מתתיהו קובע באופן כללי שאורך הסטווים היה ריס כלומר 416 אמה.
לגבי הסטוו המזרחי, כשהוא מתאר את רצונו של אגריפס לבנות את הסטוו מחדש. הוא נוקט במידה של 400 אמה. (57)
על פי עקרון עיגול המספרים אין הבדל מהותי בין הנתונים.
ננקוט במידה 400 אמה שהם כ 177.5 מטרים.
רוחב הסטוו הדרומי 31 מטר (30 + 45 + 30 = 105 רגל)
כאמור צלע הריבוע החוסם על פי חז"ל הוא 500 אמה שהם 222 מטר.
מידת הסטוו כ 177.5 מטר והקטימה בדרום אורכה 31 מטר מכאן שהקטימה בצפון היא 13.5 מטר שהם 30 אמות כדברי פי בן מתתיהו. (לעובי החומות אין משמעות)

קטימות בחומה הדרומית.

הסטוו הדרומי אורכו ריס אחד 185 מטר רוחבו 105 רגל שהם כ 31 מטר. (מידות פנים)
אם הריבוע החוסם הוא 500 אמה שהם 222 מטר ואורך הסטוו 185 מטר, (ריס)
נניח שעובי הקירות 4.5 מטר ולכן מידת הקירות $4.5 \times 2 = 9$ מטר. הרי שסך רוחב הסטווים הניצבים $222 - 194 = 28$ מטר
שהם כ 63 אמות.
נניח שרוחב הסטוו המזרחי אורכו 34 אמה (15 מטר) ורוחב הסטוו המערבי 29 אמות (13 מטר) שניהם בממוצע מעוגל כ 30 אמה רוחב, כדברי בן מתתיהו. (58).

מסקנה: הקטימה בפינה הדרום מערבית היא 13 מטר על 31 מטר. בפינה הדרום מזרחית.
היא 15 מטר על 31 מטר ובפינה הצפון מזרחית 15 מטר על 13.5 מטר.
לגבי הפינה הצפון מערבית אין נתונים לגבי מידות מצודת אנטוניה ומה היתה מידת הנגיסה של המצודה בתחום הר הבית.

מניתוח העדויות של שני המקורות נראה שרחבת הר הבית, הגלויה לשמים, מרוחקת 35.5 מטר מצלע הריבוע החוסם הדרומי, 19.5 מטר מצלע הריבוע החוסם המזרחי, כ-18 מטר מצלע הריבוע החוסם הצפוני וכ-17.5 מטר מצלע הריבוע החוסם המערבי.

נתונים אלו מזכירים את דברי אליעזר בן יעקב במסכת מידות.

הר הבית חמש מאות על חמש מאות אמה רובו מן הדרום שני לו מן המזרח שלישי לו מן הצפון ומיעוטו מן המערב. (59)

יתכן שאליעזר בן יעקב מתאר את מיקומה של הרחבה הפתוחה ביחס לריבוע החוסם. וכך יש לקרוא את דבריו.

הר הבית חמש מאות על חמש מאות אמה, השטח שלא היה מקורה מרוחק מהכתלים, רובו מן הדרום שני לו מהמזרח, שלישי לו מן הצפון ומיעוטו מן המערב.

נראה כי המתחם של חמש מאות על חמש מאות היה מתחם מקודש מדורי דורות שצורתו גבעה מסולעת החסומה על ידי תעלה. (60) בשלב ראשון, נבנו המקדש והסטוו המזרחי. מידות החצר היו, רוחב 100 אמה ואורך ארבע חמישיות של ריס (61) וכל השטח הנותר היה מדרון מסולע. בשלב שני הורחב השטח המישורי עד כדי ריס על ריס. ונותרו מדרונות למעט החזית המזרחית. (62) מפעלו הגדול של הורדוס בשלב השלישי, היה ביטול המדרונות שנותרו והקמת הסטווים. הורדוס לא הרחיב את הר הבית מעבר לריבוע של 500 אמה על חמש מאות אמה. הוא פילס את שטח הר הבית ולא יסף. (ראו תשריט 14)

אם נחשב את שטח הסטווים ביחס לשטח הפנימי ללא שטח העזרות והחיל נוכח לראות כי שטח הסטווים שווה בערך לשטח הרחבה במפלס הר הבית, שטח הסטווים הכפיל את שטח הר הבית כפי שמתאר בן מתתיהו. (63) (ראו תשריט 15)

מסקנה:

אין כל סתירה בין דברי אליעזר בן יעקב ודברי בן מתתיהו.

המשנה מתארת את הריבוע החוסם הוירטואלי של הר הבית הכולל את המקדש, העזרות, הרחבה הפתוחה, הסטווים שבהיקף והפינות הקטומות בפינות המתחם.

יוסף בן מתתיהו מתאר את המבנה הפיזי של מתחם הר הבית הכולל רחבה פתוחה במידות ריס על ריס וסטווים שמתלכדים רק בפינתם הפנימית. (64)

מערך מעין זה שבו הסטווים הניצבים אינם המשכיים אלא נפגשים בפינות הפנימיות אינו אופיני בארכיטקטורה הרומית. בכל הדוגמאות הידועות בהם נפגשים שני סטווים או שתי ארכדות המפגש הוא בפינה החיצונית כך שההולך הרוצה לעבור מסטוו אחד למשנהו ממשיך ללכת באזור מקורה. (ראו תשריט 16)

הפתרון המוצע להר הבית, מחייב את ההולך לצאת מארכדה המקורה כדי לשוב ולהכנס לארכדה הניצבת. יתכן ולפנינו פתרון יהודי ייחודי. הנובע משתי סיבות :

ידוע כי טומאת מת הנמצאת בחלל מקורה מטמאת את כל הנמצאים באותו חלל . מחשש זה אסרו לבנות גזזטראות בירושלים. (65)

אם כל הסטווים היו מאוחדים תחת גג אחד הרי טומאת מת היתה מטמאת את כל הנמצאים בכל הסטווים. ההפרדה בין הסטווים יצרה הפרדה בין החללים המקורים כך שאם טומאת מת נמצאה בסטוו אחד, רק השוהים בסטוו זה נטמאים וכל השאר נשארים בטוהרתם .

סיבה נוספת לעיצוב מיוחד זה נובעת מכך שהתחומים בירושלים מושווים למערך המחנות של בני ישראל במדבר .

ירושלים היא מחנה ישראל . הר הבית הוא מחנה לווייה והעזרה משער ניקנור היא מחנה שכינה . (66) מקריאת הפסוקים בספר במדבר ניתן להבין כי השבטים ומשפחות בני לוי שכנו מול צלעות המחנה המרכזי - מחנה שכינה - כך שהפינות לא היו מאוכלסות . בדיוק לפי המודל המוצע להר הבית. (67)(ראו תשריט 17)

ערי הלוויים היו מתוכננים כך שסביב העיר היו מגרשים שהוו חלק מהעיר . במסכת ערובין מוצע על ידי רבינא שהמגרשים המצורפים לעיר הם רק בצמוד לצלעות ואינן בכל הקף העיר (68). מערך זה דומה מאוד למתאר שהתקבל בהר הבית . יתכן ותכנון הר הבית שהוא מחנה לווייה מבחינה הלכתית , ינק את מקורותיו העיצוביים מסדר החניה במדבר ומתכנון ערי הלוויים .

1. המודל התאורטי - האנטוניה והר הבית

האנטוניה שכנה בפינה הצפון מערבית היא חדרה למתחם הר הבית כך שהאולם הצפוני והמערבי לא נפגשו (69).

ובכך שונה פינה זו משאר הפינות הקטומות של הר הבית. כל הסטווים נפגשו בפינה הפנימית ואילו בפינה הצפון מערבית לא היה כל מפגש בין הסטווים.

יוסף בן מתתיהו כותב שהיקף הסטווים כולל האנטוניה היה ששה ריס . כלומר 1110 מטר . (70) לאחר שקבענו את מידות הר הבית והסטווים ניתן לחבר את כל אורך הקף הסטווים ולחלץ מן המשואה את אורך הבליטה של מצודת אנטוניה . סך הקף חומת הסטווים 888 מטר

אורך שתי הצלעות המזרחית והמערבית של אנטוניה הבולטות מתחום הר הבית צפונה שווה :

$$888 - 1110 = 222 \text{ מטר ואורך צלע אחת } 110 \text{ מטר .}$$

לגבי אורך הצלע הצפונית לא ניתן לדעת את אורכה, כי סכום רוחב הסטוו המזרחי, אורך הסטוו הצפוני והצלע הצפונית של אנטוניה הוא מספר קבוע – 222 מטר. אם נגדיל את אורך הסטוו הצפוני תקטן צלע הצפונית של מצודת אנטוניה ולהפך. אם נניח שהאנטוניה היתה משטח ריבועי הרי שניתן להניח שאורך הצלע הצפונית היה כ-135 מטר. (ראו תשריט 12)

אין בדברי בן מתתיהו נתונים לגבי מידות מצודת אנטוניה, המהווה מבנה המזדקר מהאנטוניה. אולם הוא מציין גבהים המתייחסים למצודה: האנטוניה שכנה על שן סלע שגובהו 50 אמה. (71) גובה המצודה ארבעים אמה ובפינותיה ארבעה מגדלים, שלשה מהם בגובה 50 אמה והמגדל בפינה הדרום מזרחית גובהו 70 אמה. (72) לסיכום כותב בן מתתיהו **וכך נדמה היה (מגדל אנטוניה) כעיר, על שום רוב שימושיו ועל שום הדרו היה נראה כארמון. (73)** יש לציין שגם לגבי תאור מצודת ההרודיון מתאר בן מתתיהו את המתחם בתאור דומה: **וכך היתה מצודה זו (מצודת הרודיון) דומה לעיר בשפע ציודה אבל לפי מימדיה היתה דומה לטירה מלכותית. (74)**

בחפירות הארכיאולוגיות שנעשו בהרודיון התגלתה חומה עגולה של מבצר בקוטר 60 מטר ולה שלשה מגדלים שצורתם חצי עיגול ואחד מהם הוא בעל קוטר גדול יותר מהאחרים וצורתו עיגול שלם. עובי כותל המגדל גדול יותר מעובי כותלי המגדלים האחרים וכנראה שהיה גבה משאר המגדלים. (ראו תשריט 18) מראה זה דומה מאד לתאור של מגדל אנטוניה, שניהם נמצאים בראש הר צוקי. בשניהם 3 מגדלים שווה גובה ומגדל אחד גבוה משאר המגדלים. ניתן לשחזר את מצודת האנטוניה על סמך דמיון זה. מצודת הרודיון היא מבנה עגול על פסגת הר ואילו מצודת אנטוניה מבנה מצולע על משטח מוגבה. (ראו תשריט 19)

ז.הצבת המודל התאורטי במתחם המוריה - המתחם הנראה לעינינו.

על סמך התאורים של אליעזר בן יעקב ויוסף בן מתתיהו יצרנו מודל של הר הבית ומצודת אנטוניה. שעקרונותיו הם: הר הבית תחם ריבוע חוסם תאורטי של 500 על 500 אמה שהם 222 על 222 מטר הסטווים תחמו שטח של ריס 185 מטר על 185 מטר כך שפינות המתחם היו קטומות. בפינה הצפון מערבית היה סלע בולט שחדר לתוך הר הבית. הסלע צופה בלוחות אבן וכך נוצר משטח מוגבה הנקרא "האנטוניה" עליו שכנה "מצודת אנטוניה".

ננסה למקם את המודל התאורטי במתחם הנראה לעינינו - מתחם המוריה .
 כיון שהמודל קטן יותר ממתחם המוריה הרי לכאורה יש אין סוף אפשרויות למיקומו
 אולם כיון שהאנטוניה שכנה על **שן סלע** או **מקום צורים** (75), ניתן לאתר במתחם סלעים בולטים
 ולמקם את האנטוניה שבמודל על אחד הסלעים ולראות את התאמת המודל לממצאים אחרים שבמתחם .

שלשה סלעים בולטים וידועים במתחם המוריה.
 * הסלע של בית ספר אל עומריה הנמצא בפינה הצפון מערבית של המתחם .
 * הסלע הנמצא מתחת לכיפת הרוחות בפינה הצפון מערבית של הרחבה העליונה
 * הסלע שעליו מתנוססת כיפת הסלע .

נציב את המודל התאורטי בחלופות השונות. (ראו תשריט 20)

בין שלשת החלופות מיקום האנטוניה בכיפת הסלע הוא הנראה ביותר כיון שממצאים ארכיאולוגים נוספים
 חופפים את המודל התאורטי .

בחומה המזרחית נמצא "התפר" במקום זה מסתימת החומה המזרחית העתיקה ואליה נצמדת חומה
 חדשה . (ראו תשריט 21)

קצהו הדרומי של הסטוו המזרחי במודל התאורטי מתלכד עם "התפר" בדרום הכותל המזרחי .
 חלק מחומת הדרום מתלכדת עם חומת הסטוו הדרומי של המודל .
 גבולות הרחבה העליונה סובבות את המודל התאורטי של האנטוניה ומהוות מעין מסד (חיל) לאנטוניה .
 מצפון לרחבה העליונה נמצא חפיר , (ראה תשריט 22) גם יוסף בן מתתיהו מעיד כי היה חפיר מצפון
 לאנטוניה. (76)

המבנה התאורטי של מצודת אנטוניה שנבנה על פי הממצאים בהרודיון זהה למבנה המתומן של כיפת
 הסלע. (ראה תשריט 19)

התאמות קלות בחומה המזרחית של הר הבית והחומה המזרחית של האנטוניה יוצרים חפיפה מלאה
 בין המודל התאורטי ובין הממצאים בשטח. (ראו תשריט 23)
 ניתן להסיק מבידיקה זו שחלק גדול מהרחבה של מתחם המוריה לא שייך בכלל להר הבית, השטח
 בצפון והשטח במערב הם מחוץ להר הבית ההרודיאני .

ח. מאפייני מתחם המוריה לעומת מאפייני הר הבית .

ככל שמצפינים לאורך הכותל המערבי. ניתן לראות כי חומת מתחם המוריה המערבית לא הושלמה
 מעולם . ישנן אבנים שלא סותתו כלל וקיימת אבן אחת שנראה שהפועלים החלו בעבודת הסיתות ולא
 השלימו את עבודתם עד היום .

גם הדרך המרוצפת המקבילה לכותל המערבי מסתיימת בצפון באופן מקרי ונתקעת בסלע הטבעי ללא כל המשכיות .

הממצאים הארכיאולוגיים מעידים כי העבודות במתחם המוריה הופסקו לפני חורבנו. (ראו תשריט 24)

לעומת מציאות זו, מתאר יוסף בן מתתיהו כי העבודות להשלמת הר הבית נמשכו גם אחרי מותו של הורדוס ובימי אגריפס השני הושלמה העבודה. 18000 אלף פועלים נשאו ללא תעסוקה .

בעית תעסוקתם של הפועלים היתה חמורה וחיובה אישור מהרומאים למציאת תעסוקה יזומה אחרת ולבסוף אישור הרומאים להעסיק פועלים אלו לריצוף מחדש של חוצות ירושלים. (77)

מדבריו של בן מתתיהו ניתן להבין שהר הבית היה שלם לפני חורבנו וכל עבודות הבניה הושלמו. הממצאים הארכיאולוגיים ביחוד בצפון הכותל המערבי מציגים תמונה שונה לחלוטין .

האבנים מהם מורכבים הכתלים מתאפיינים בכך שהשכבות התחתונות עשויות מאבנים גדולות עם סיתות שוליים בהיקף. וסיתות עדין של חזית האבן. (ראו תשריט 25)

האבנים מונחות על סלע האם אולם מפלס הרחובות, הצמודים לכתלים, גבוה יותר. אין כל טעם לסתת סיתות עדין את חזית האבנים העתידיים להתכסות במילוי .

ואכן בכותל הדרומי ובצפון הכותל המזרחי מתחת למפלס הרחוב חזית האבנים נשארה גסה ולא מעובדת. לעומת זאת בכותל המערבי ישנם קטעים בהם אבנים, המסותתות סיתות עדין בחזית, נמצאות מתחת למפלס הרחוב ללא כל הסבר הגיוני וכלכלי. (ראו תשריט 26)

בדיקה גאולוגית שנעשתה על ידי איתמר פרת מראה כי אבני הכותל נחצבו משני סוגי סלע, "מלכי" ו"מיזי חילו"

האבנים ממקורות שונים מונחות בכותל באופן אקראי .

יתר על כן ניתן לראות כי אבנים מאותו סוג סלע, "מיזי חילו", שונות זו מזו ברמת הבליה, מונחות זו ליד זו, הפערים מגיעים עד לכדי 900 שנה. (78)

גודל האבנים משתנה מ 5 טון ועד 450 טון .

לאור הספרות הרומית מתקופתו של הורדוס נראה כי בתקופה זו הטכנולוגיה אפשרה הרמת אבנים עד משקל של 50 טון בלבד. מפתיע למצוא במתחם אבנים כה גדולות. (79)

רק במאה השניה יש בידנו עדויות על יכולות טכנולוגיות של שינוע אבנים בגודל של למעלה מ 1000 טון לדוגמה בבעל בק בלבנון. (80) (ראו תשריט 27)

הגישה המקובלת היא, כי מערום האבנים המונח לרגלי הכותל המערבי הוא מסימני החורבן של טיטוס משנת שבעים לספירה. (81) (ראו תשריט 28)

אולם הארכיאולוג מאיר בן דב גילה כי מתחת לאבנים שנפלו נמצאו מטבעות וחרסים משלהי התקופה הביזנטית. (82)

כלומר החורבן הוא מראשית המאה השביעית .

ניתן לראות גם כי בתקופה הביזנטית והרומית המאוחרת אין שימוש מישני באבני הכותל והכתלים עמדו על מכונם . רק בתקופה המוסלמית יש שימוש משני באבני המתחם. (83)

מסקנה החורבן הנראה לעינינו איננו חורבן בית שני .

הארכיאולוגים פרופ' רוני רייך ויעקב ביליג מציינים כי בחפירותיהם הם בדקו מתחת לרצפת הרחוב באזורים " חתומים", הם מצאו מטבעות המתוארכים לתקופה מואחרת להורדוס וביניהם מטבע אחד

מתקופת המרד. החוקרים הגיעו למקנה שהורדוס לא סלל וריצף את הרחוב. (84)

סלילת הרחוב מיוחסת כיום לאגריפס, אולם מציאת המטבע הבודד מתקופת המרד מתחת לריצוף מחייבת בדיקה מחודשת אולי הדרך רוצפה בתקופה מאוחרת יותר .

אולי כל המתחם הנראה לעינינו הוא מתקופה מאוחרת יותר .

שילוב כל הנתונים מביא למסקנות הבאות :

המתחם הנראה לעינינו, מתחם המוריה, איננו הר הבית,

בוני המתחם המוריה החדש השתמשו באבני הר הבית המקוריות, הוסיפו אבנים חדשות בטכנולוגיות חדשות שלא היו ידועות בימי הורדוס. ויצרו רחבה גדולה שמידותיה כ 145 דונם. כך שאבנים ישנות ואבנים חדשות ממקורות שונים שולבו יחד .

בוני מתחם המוריה השתמשו בשימוש משני באבני הר הבית החרב. מטעמי נוחות וזמינות הניחו בעיקר במערב אבנים מאבני הר הבית, המסותתות סתות עדין, גם מתחת למפלס הרחוב .

הכותל המזרחי עד ל"תפר" בדרום הוא חלק מחומת הר הבית המקורית ועל פי דברי בן מתתיהו חומה זו היא קדם הרודיאנית. (85)

יתכן וקטעים מחומת הדרום הם מעשי ידי הורדוס, אולם הבונים המאוחרים האריכו את הכותל מזרחה. בפניה הדרום מזרחית, הוסיפו חומה באורך 32 מטר במזרח עד לחומה העתיקה. בכך בטלו את הקטימה שאינה מקובלת בתרבות הרומית. בונים אלו האריכו את הכותל הדרומי גם מערבה .

הכותל המערבי החדש של מתחם המוריה הוקם מערבה מהכותל המערבי של הר הבית מעבר לתוואי עמק הטירופאון .

יתכן וכיפת הסלע משמרת את שרידי מצודת אנטוניה.

פרויקט זה בניגוד להר הבית, לא הושלם מעולם, העבודה הופסקה במפתיע ולאחר מכן נחרב המתחם. לפני הכיבוש המוסלמי .

יש לציין כי, במאה הראשונה לפני הספירה, בכל רחבי האימפריה הרומית, לא נמצאה רחבה שמידותיה כדוגמת מידות מתחם המוריה .

המתחם שמידותיו דומות למידות מתחם המוריה הוא מתחם מקדש יופיטר בדמשק ששטחו כ 125 דונם שנבנה במאה השנייה לספירה. (86)

יתכן ובוני מתחם המוריה הם בני המאה השנייה לספירה .

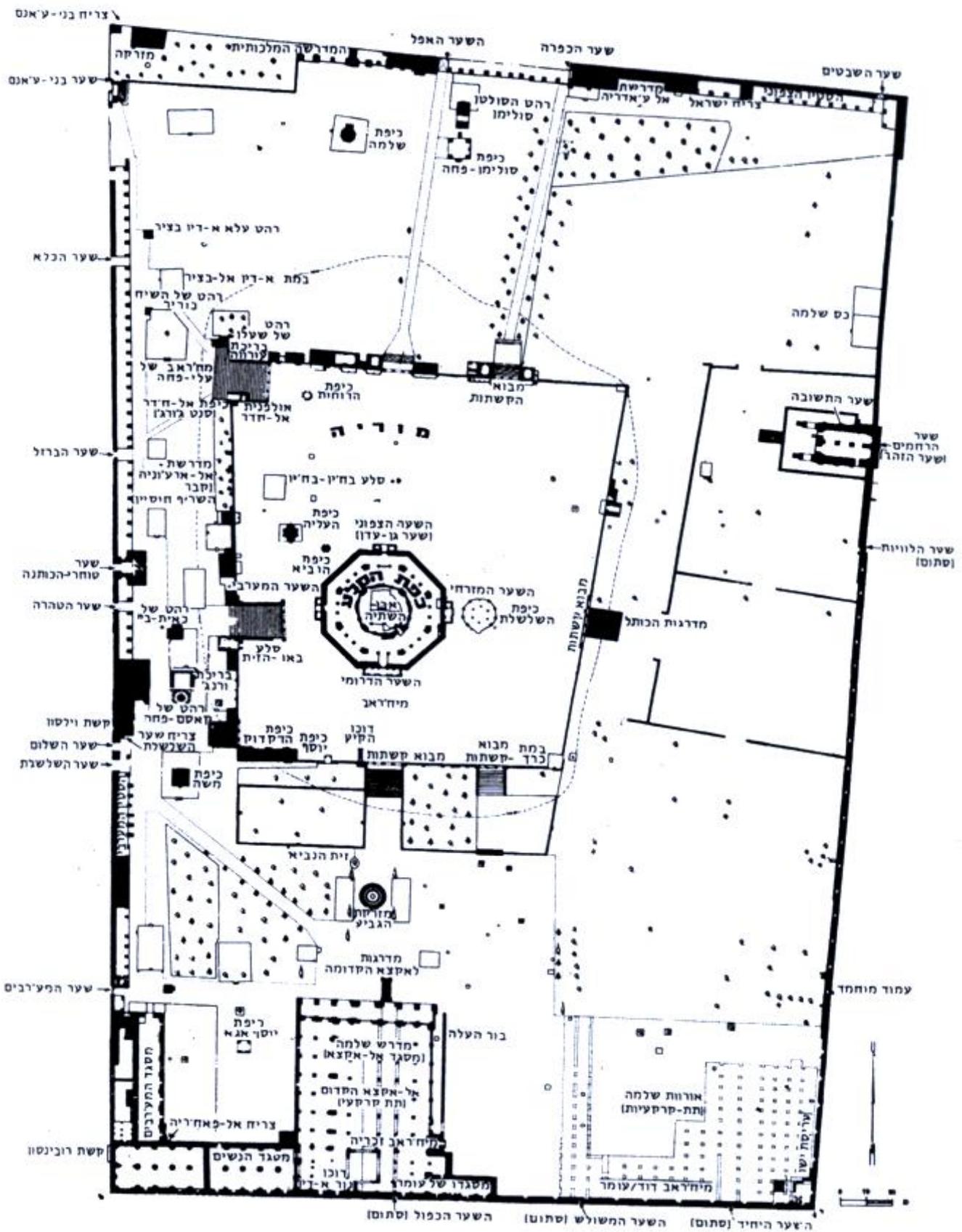
ט. מקום קודש הקודשים.

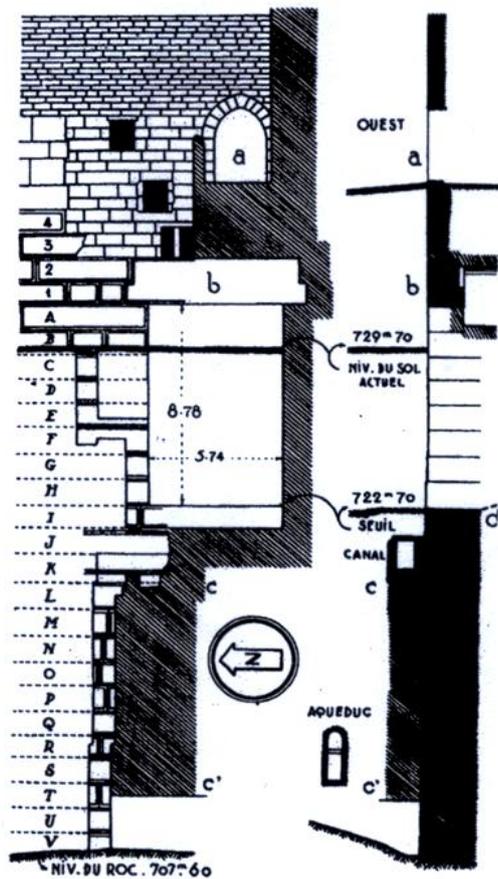
אם אכן הסלע בכיפת הסלע הוא הסלע עליו שכנה מצודת אנטוניה הרי שקודש הקודשים שכן מדרום לכיפת הסלע בסמוך ל"אל כס" המקום בו נוטלים המוסלמים את ידיהם ורגליהם. (ראו תשריט 29) מקום זה נמצא מול רחבת "כותל הדמעות" . מסקנות מודל דו ממדי זה משתלבות ותואמות את הבדיקות התלת מימדיות שהוכיחו כי על פי גובה הסלעים, גובה אמת המים ומבטו של אגריפס , בית המקדש שכן מדרום לכיפת הסלע. (87) מסקנות אלו תואמות את דברי רבי אישתורי הפרחי שקבע ששער המזרח המכוון לקודש הקודשים היה מדרום לכיפת הסלע (88) מסקנות אלו תואמות ממצאים שנתגלו בצילומי אינפרא אדום. (89)

י. סיכום (90)

ניתן לשער כדלהלן :

אליעזר בן יעקב במסכת מידות ויוסף בן מתתיהו מתארים שניהם את מקדש הורדוס, איש איש על פי דרכו מתחם המוריה , חרם אל שריף, איננו מתחם הר הבית . כיפת הסלע היא מקום מצודת אנטוניה . קודש הקודשים נמצא באזור אל כס – הגביע . הכותל המערבי איננו הכותל המערבי של הר הבית . "כותל הדמעות" אשר מולו מתפללים יהודים זה מאות שנים נמצא בדיוק אל מול קודש הקודשים .

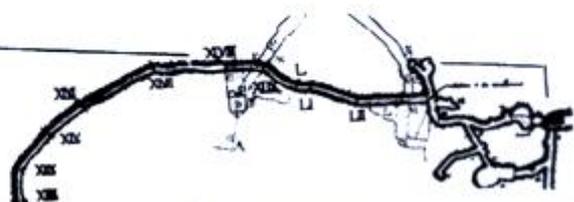

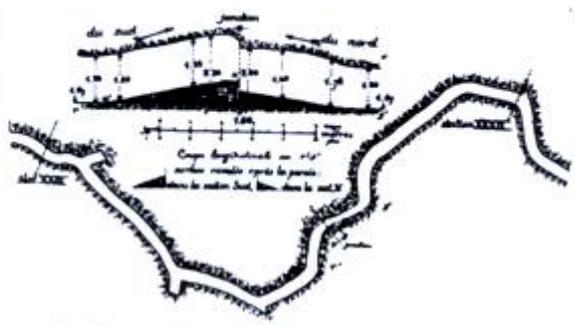
תשריט מס. 2. שער ברקלי בכותל המערבי.

PLAN DU TUNNEL-AQUEDUC DE SILOÉ
A - TUNNEL-AQUEDUC DE SILOÉ
Registre du sond.

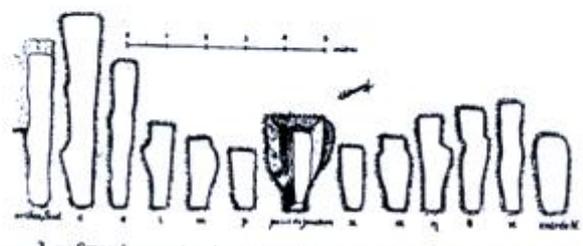
NUMÉRO DE STATION	ORIENTATION	OBSERVATIONS GÉNÉRALES
1	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
2	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
3	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
4	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
5	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
6	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
7	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
8	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
9	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
10	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
11	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
12	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
13	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
14	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
15	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
16	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
17	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
18	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
19	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
20	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
21	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
22	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
23	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
24	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
25	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
26	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
27	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
28	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
29	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
30	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
31	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
32	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
33	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
34	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
35	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
36	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
37	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
38	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
39	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
40	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
41	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
42	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
43	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
44	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
45	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
46	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
47	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
48	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
49	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
50	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
51	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
52	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
53	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
54	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
55	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
56	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
57	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
58	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
59	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
60	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
61	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
62	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
63	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
64	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
65	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
66	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
67	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
68	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
69	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
70	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
71	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
72	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
73	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
74	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
75	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
76	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
77	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
78	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
79	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
80	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
81	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
82	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
83	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
84	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
85	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
86	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
87	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
88	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
89	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
90	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
91	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
92	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
93	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
94	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
95	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
96	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
97	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
98	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
99	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'
100	0°	à 0° 00' de la paroi G. Long. du sond : 0° 00'

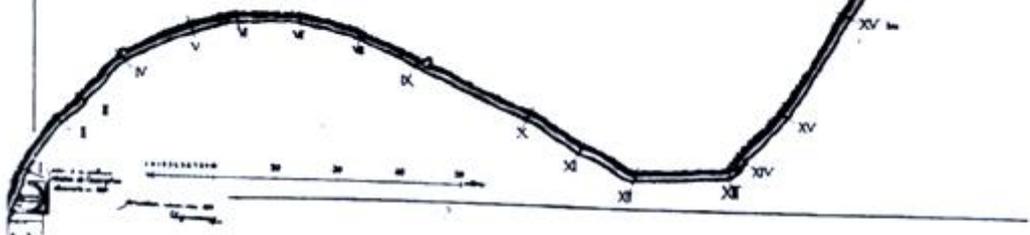
תמה הנקבה. וזה היה דבר הנקבה: בעוד החוצבים מניפים את הגרון איש אל רעהו, ובעוד שלוש אמות להינקב, ויישמע קול איש קורא אל רעהו, כי הייתה זדה בצור מימין ומשמאל. וביום הנקבה חכו החוצבים איש לקראת רעהו גרון על גרון. וילכו המים מן המוצא אל הברכה במאתיים ואלף אמה, ומאת אמה היה גובה הצור על ראש החוצבים.

2. - Plan et coupe de la section centrale du tunnel à une échelle agrandie.

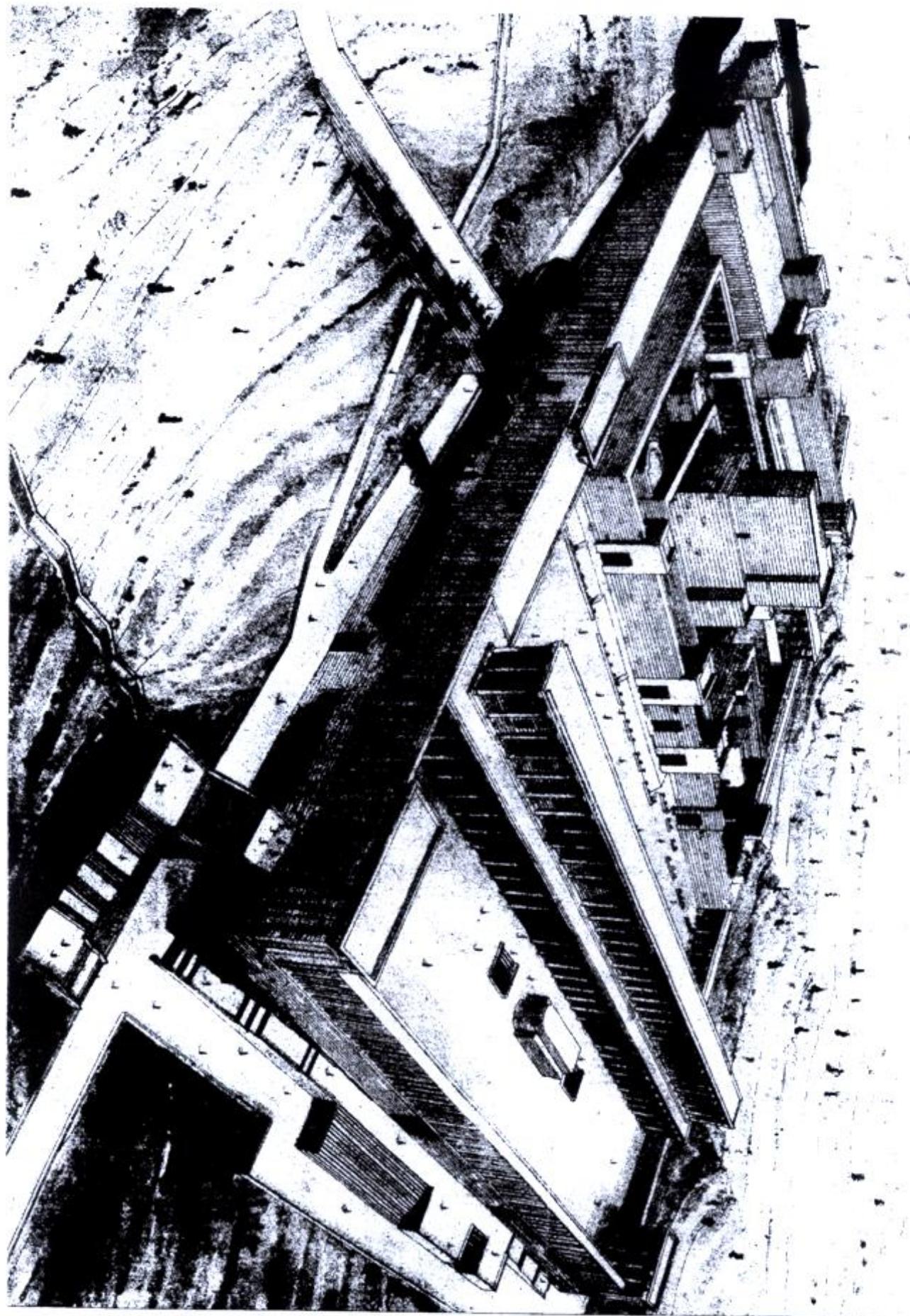
3. - Coupes transversales prises sur divers points du tunnel, pour montrer les relations de forme et de hauteur.

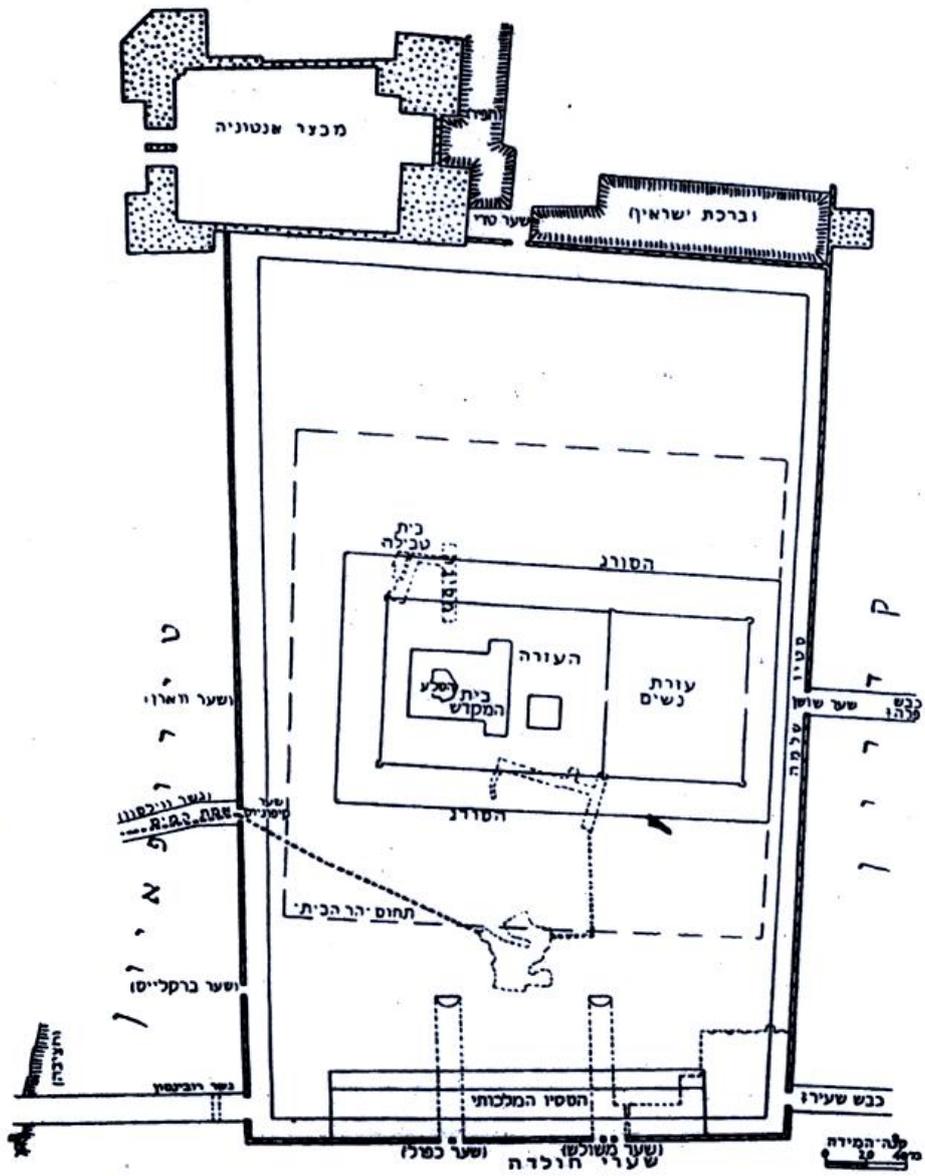
נושא	מידות לפי אליעזר בן יעקב	מידות על פי י. בן מתתיהו	יחס	תיקון יח' מידה	מידה מתוקנת באמות	יחס חדש
קבוצה א מידות ונתונים זהים בתאורי א. בן יעקב ובן מתתיהו						
רוחב החיל	10 אמות	10 אמות	1:1			
מעלות למקדש	12 יח'	12 יח'	1:1			
רוחב חזית המקדש	100 אמה	100 אמה	1:1			
גובה חזית המקדש	100 אמה	100 אמה	1:1			
גובה כל המקדש	100 אמה	100 אמה	1:1			
אורך ההיכל	40 אמה	40 אמה	1:1			
רוחב ההיכל	20 אמה	20 אמה	1:1			
אורך קודש הקודשים	20 אמה	20 אמה	1:1			
רוחב קודש הקודשים	20 אמה	20 אמה	1:1			
מס. קומות התאים	3 קומות	3 קומות	1:1			
קבוצה ב מידות הרכיבים שאינם זהים אולם הם בעלי יחס קבוע 0.666						
גובה המזבח	10 אמות	15 אמות	1:0.66	15 רגל	10 אמות	1:1
רוחב השערים	10 אמות	15 אמות	1:0.66	15 רגל	10 אמות	1:1
גובה השערים	20 אמות	30 אמות	1:0.66	30 רגל	20 אמות	1:1
גובה האולם	40 אמות	60 אמות	1:0.66	60 רגל	40 אמות	1:1
קבוצה ג מידות ונתונים קרובים זה לזה של שני המקורות						
מספר מדרגות לחיל	12 יח'	14 יח'	1:0.85			
אמה טרקסין	1 אמה	0	~			
גובה האולם	85 אמה	90 אמה	1:0.94			
קבוצה ד מידות בן מתתיהו גדולות ממידות בן אליעזר ללא יחס מובהק						
גובה סורג	9 טפחים	3 אמות	1:0.50	3 רגלים	2 אמות	1:0.75
שער קורנטי - גובה	20 אמות	50 אמות	1:0.40	50 רגלים	34 אמות	1:0.58
שער ההיכל- גובה	20 אמות	55 אמות	1:0.36	55 רגלים	36 אמות	1:0.55
שער ההיכל- רוחב	20 אמות	16 אמות	1:0.62	16 רגלים	10.6 אמות	* 1:0.94
בליטות חזית המקדש	10 אמות	20 אמות	1:0.75	20 רגלים	13.2 אמות	1:1.13
רוחב האולם	11 אמות	20 אמות	1:0.55	20 רגלים	13.2 אמות	1:0.83
מידת המזבח אורך	32 אמות	50 אמות	1:0.64	50 רגלים	33.2 אמות	* 1:0.96
רוחב	32 אמות	50 אמות	1:0.64	50 רגלים	33.2 אמות	* 1:0.96
סה"כ מתוך 25 נתונים יש התאמה ב 20 נתונים						
קבוצה ה						
הר הבית- מידות אורך ורוחב	500 אמות	416 אמות	1:1.20	1 ריס		
	222 מטר	185 מטר				
היקף	2000 אמות	4 ריס	1:1.18	1,664 אמות		
	880 מטר	740 מטר				
שטח	250,000 אמות רבועות	173,056 אמות רבועות	1:1.44	34,225 מ"ר		
	49,280 מ"ר					

* ההבדל בין המידות הוא מיזערי יש לציין שמתוך 26 נתונים מידת האורך והרוחב של המתחם הן המידות היחידות בהן ערכם גבוה על פי בן יעקב מהערך שמציין בן מתתיהו.

טבלת מידות- השוואה בין א. בן יעקב וי. בן מתתיהו
תשריט מס. 4

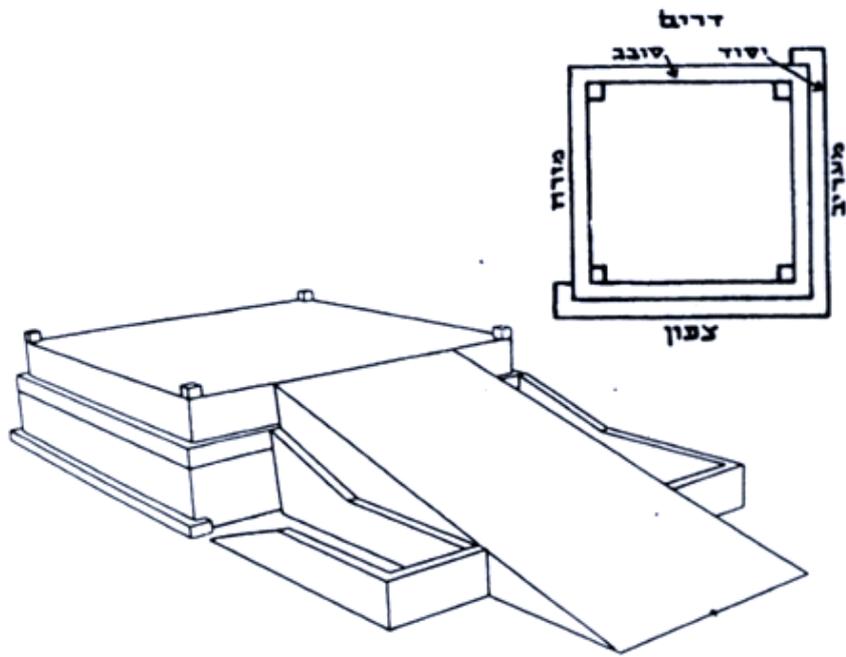

תשריט מס. 5. הר הבית המקודש חסום בחומות בתוך מתחם המוריה.

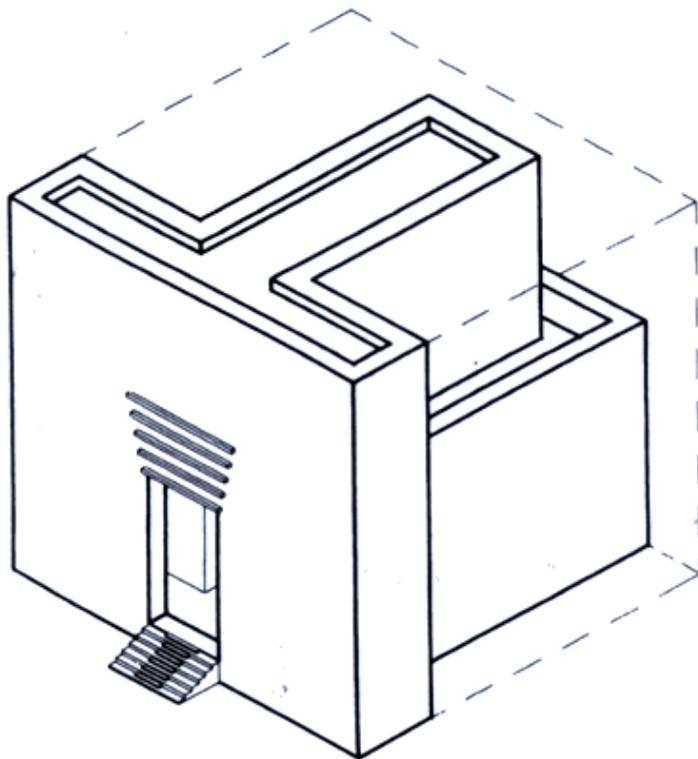

מתחם המוריה הוא הר הבית והסורג מידותיו רי"ס על רי"ס מציינ את גבולות הר הבית המקודש.

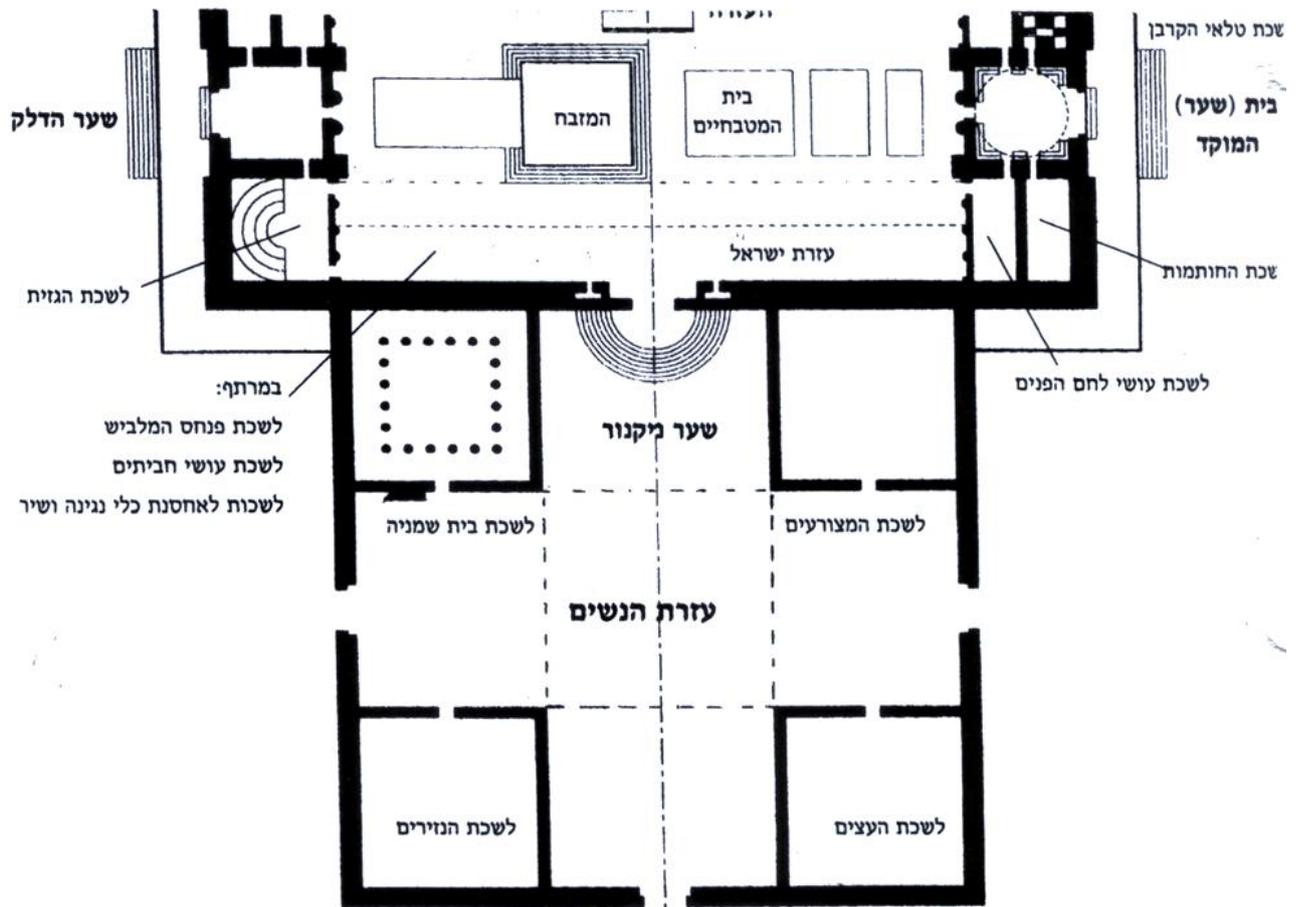
תשריט מס. 6

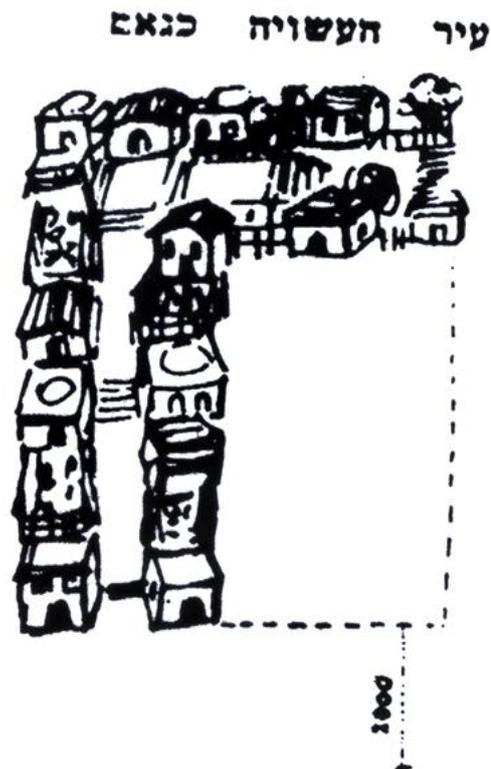
תשריט מס. 7. המזבח ופינתו הקטומה

תשריט מס. 8. המקדש חסום בתוך קובייה של מאה על מאה, ברום מאה.

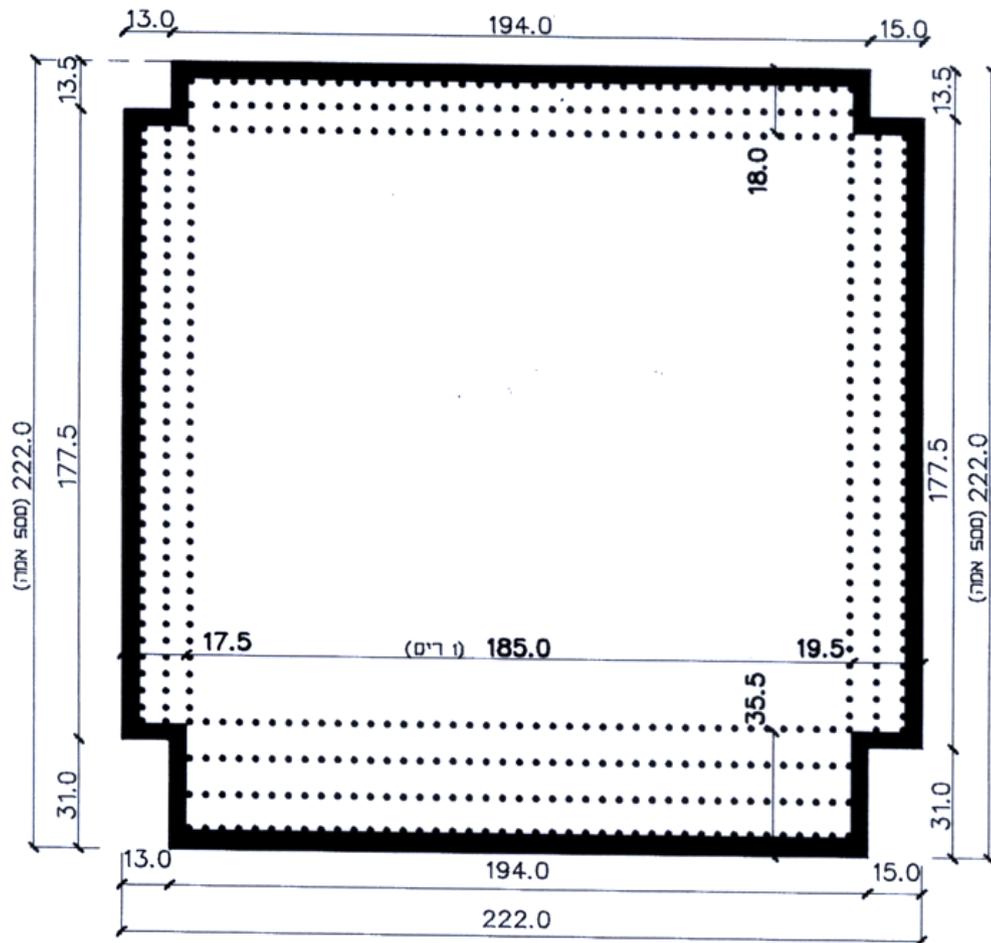

תכנית משוחזרת של המתחם הפנימי של בית המקדש במפלס העזרה

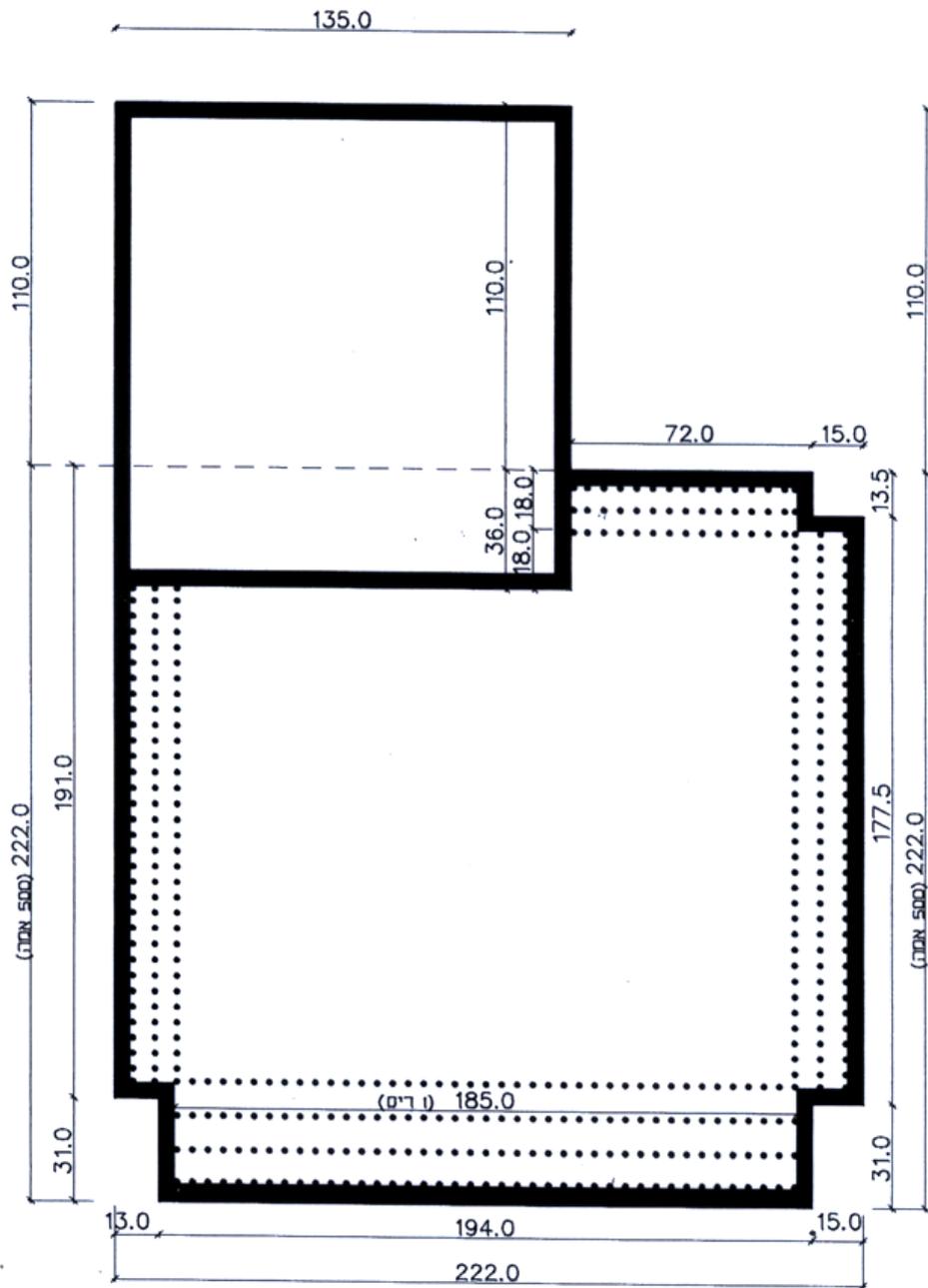

תשריט מס. 10 ערב תחומין. היתה עשויה כמין קשת או כמין גאם רואין אותה כאילו היא מלאה בתים

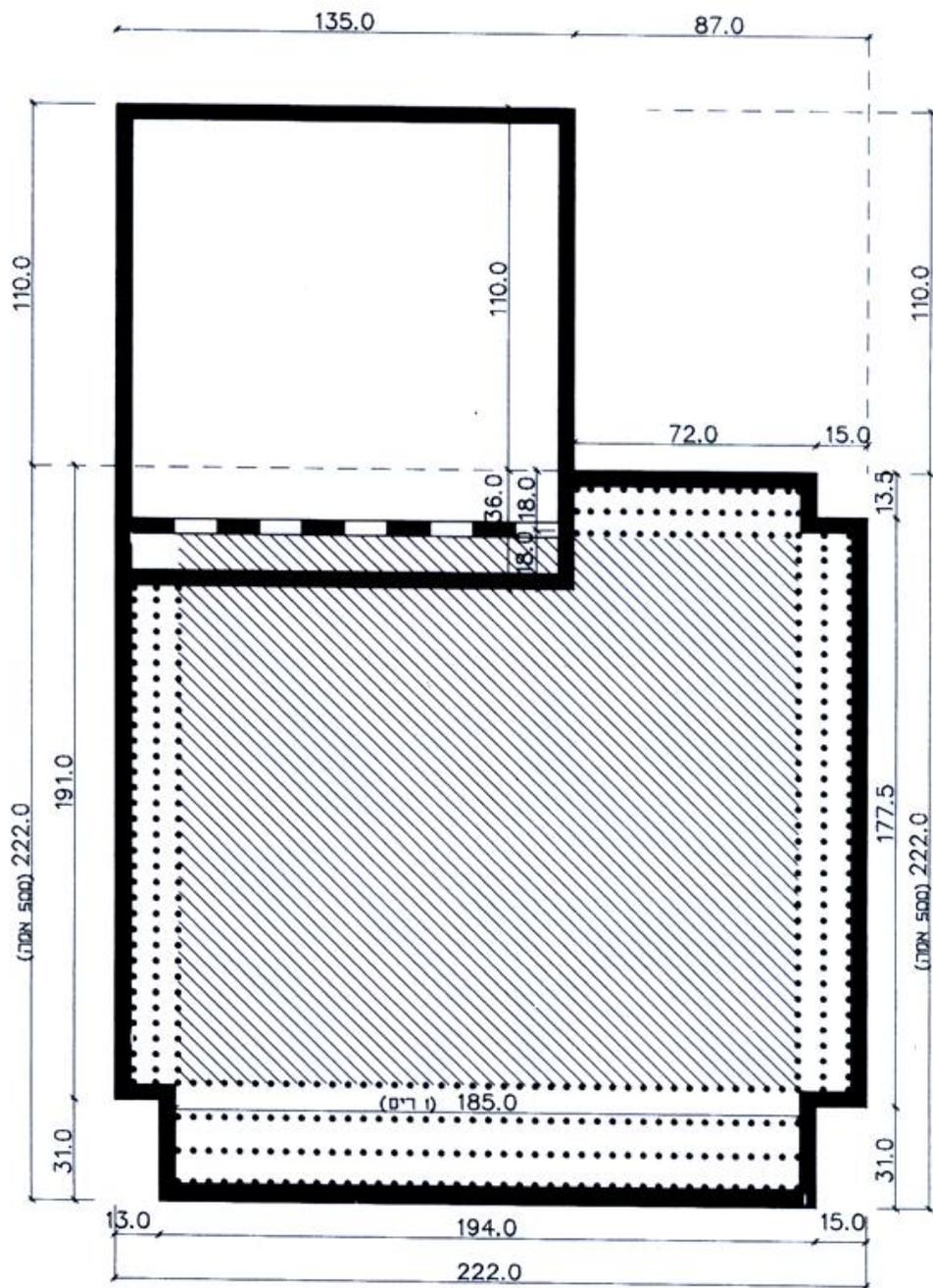
וחצרות ומודד ממנה ולהלן אפים אמה

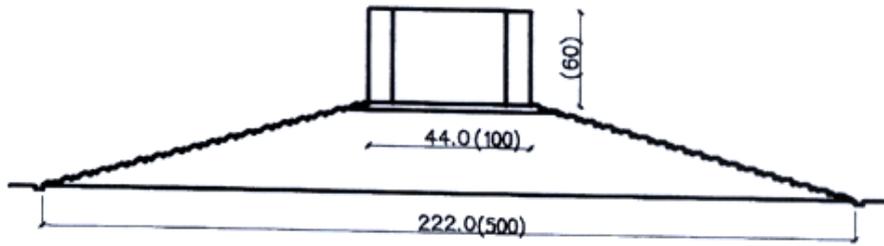
תשריט מס. 11. הר הבית התאורטי - הקטימות בפינות המתחם.

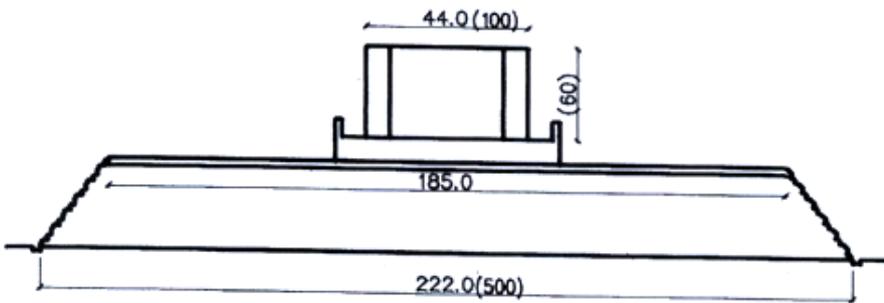
תשריט מס. 12. הר הבית התאורטי - כולל הקטימה בפינה הצפון מערבית.

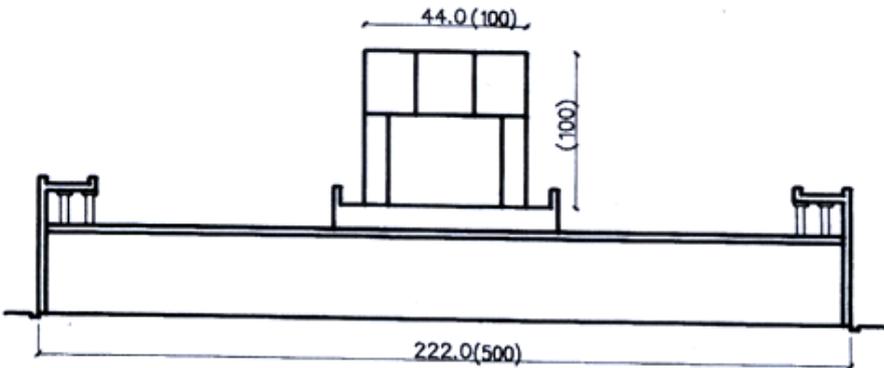
תשריט מס. 13. הר הבית התאורטי - תוספת חומה באנטוניה בעת הקרבות רבעה את הר הבית

שלב א'

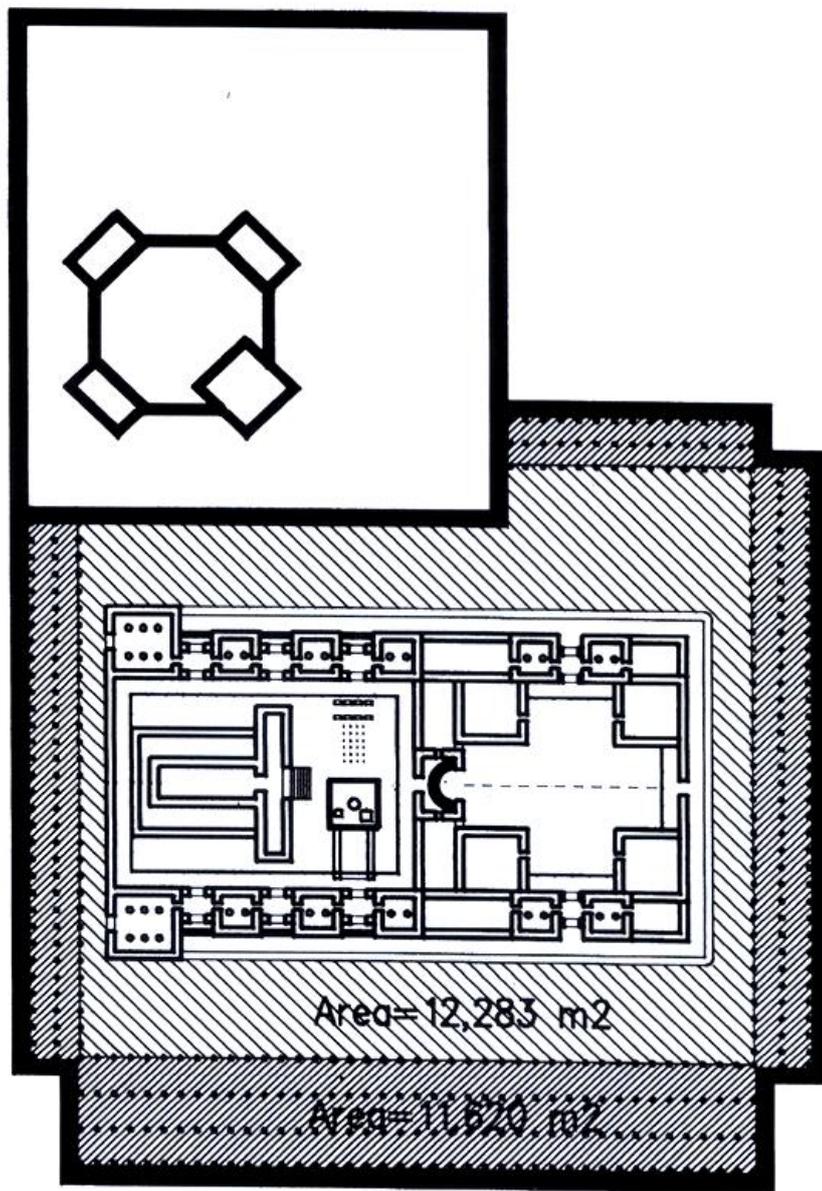

שלב ב'

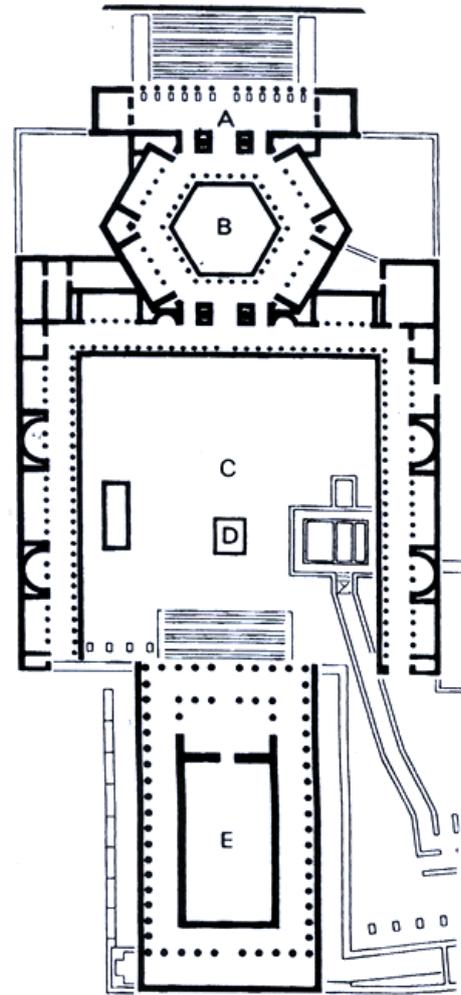
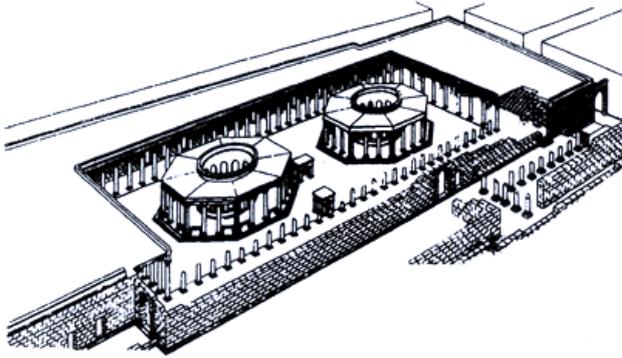
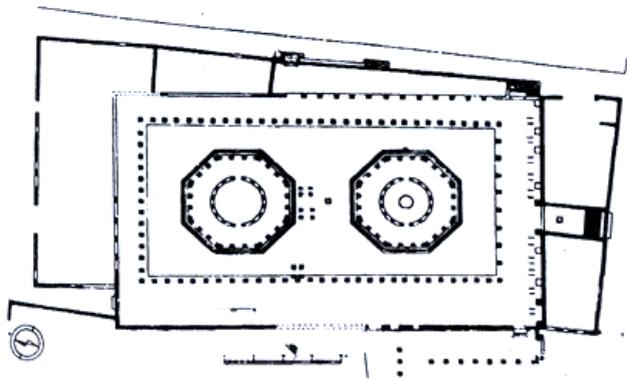
שלב ג'

0 10 20 30 40
חומר

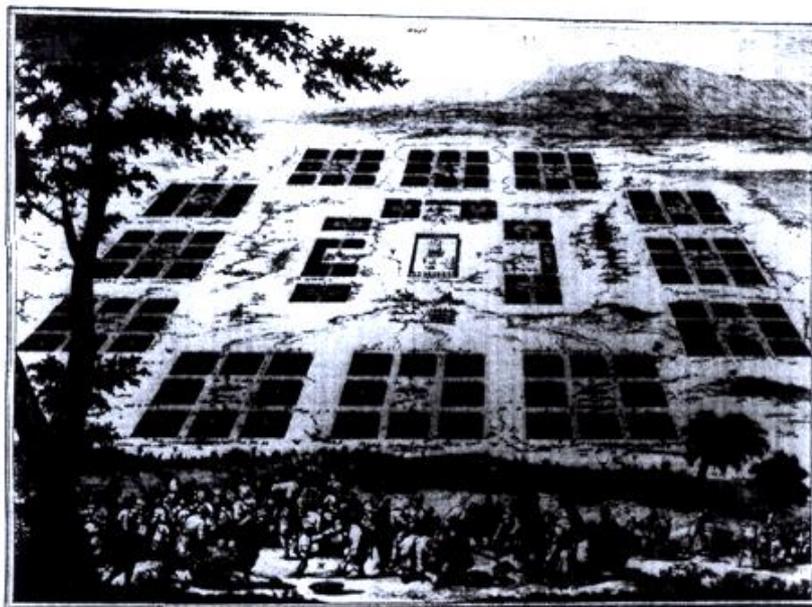
תשריט מס. 15. שטח הסטווים שווה לשטח רצפת הר הבית. הורדוס הכפיל את שטח הר הבית.

Leptis Magna: the market, plan and reconstruction
 (after Bandinelli and Caffarelli). About 1 : 1250.

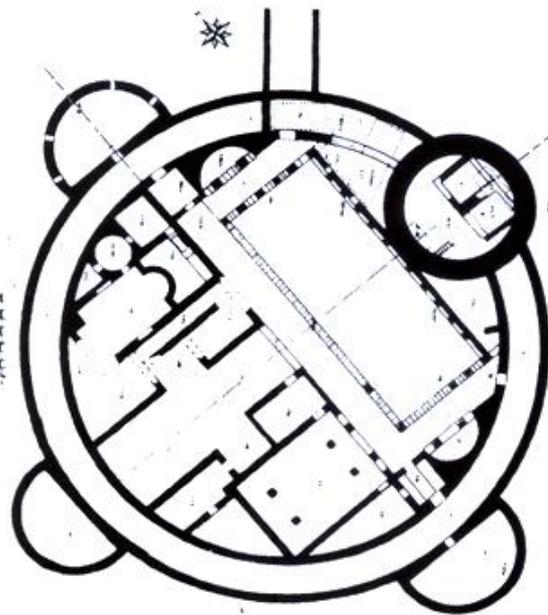
תשריט מס. 16. סטווים ניצבים בארכיטקטורה רומית הלניסטית הסטווים נפגשים בקרן החיצונית

וקיימת המשכיות של הסטווים.

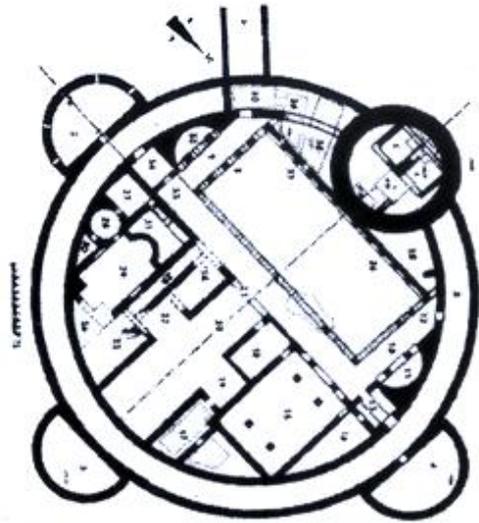
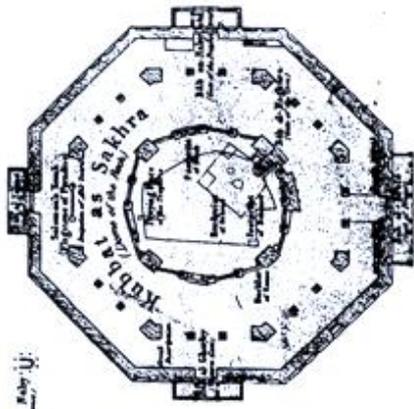

View of the Temple Mount in Jerusalem, and of the Temple, as it appeared in the year 1845. The Temple Mount is the large square building in the center of the image. The Temple is the large building in the center of the square. The Temple Mount is the large square building in the center of the image. The Temple is the large building in the center of the square.

תשריט מס 17 מחנה בני ישראל במדבר בני לוי והשבטים אינם חונים בפילות מחנה שנינו

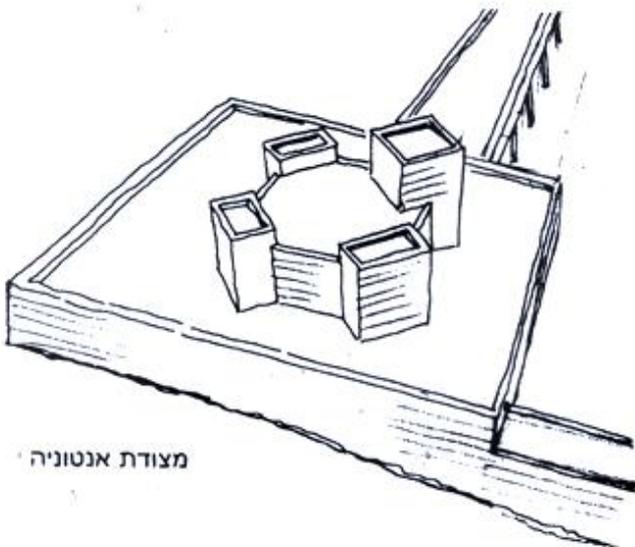
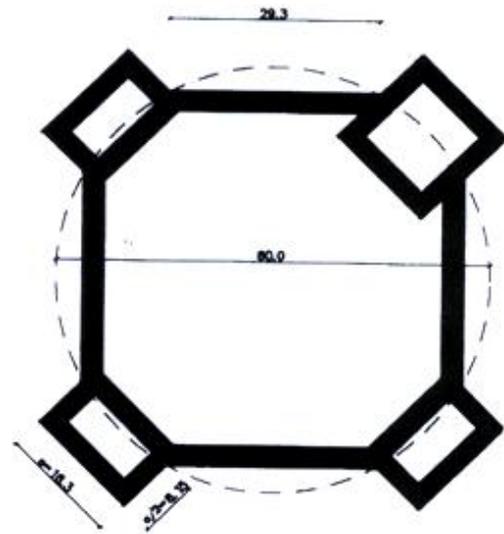
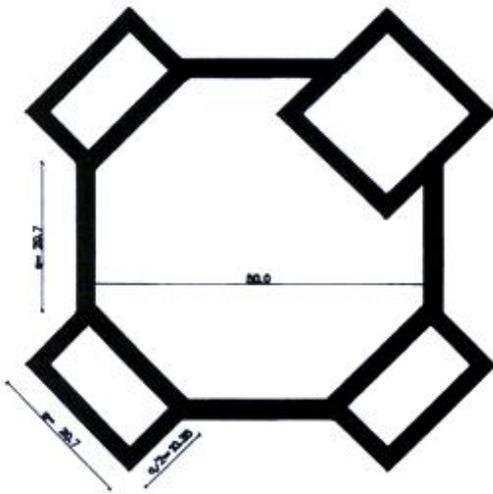
תשריט מס 18 מצודת הרודיון - תוכנית

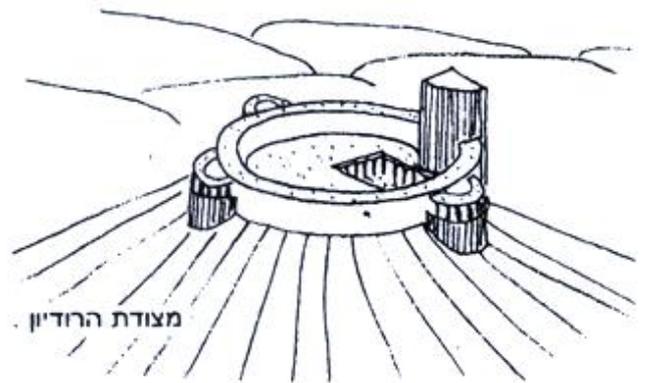
Kaaba of the Sakhra

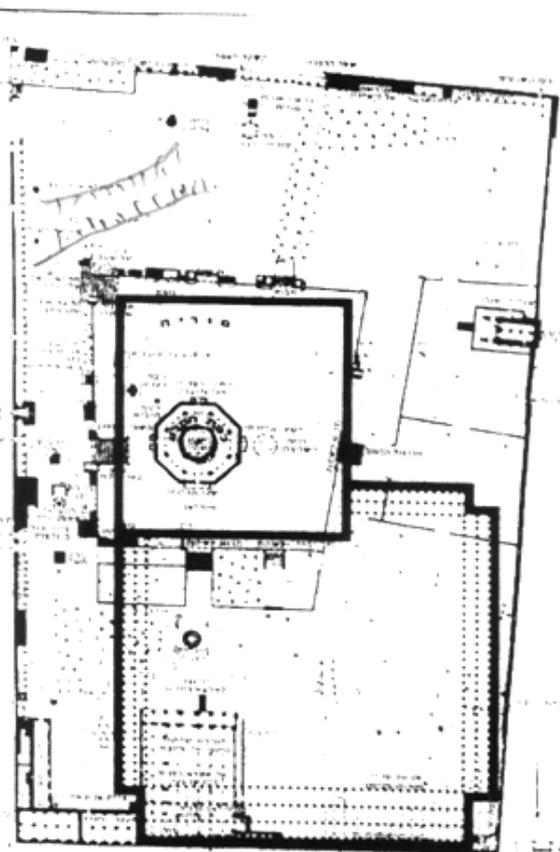
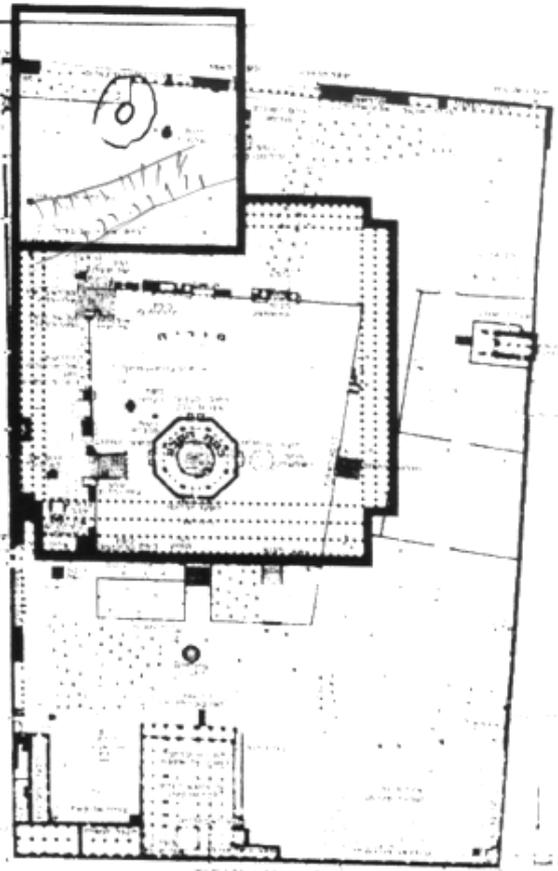
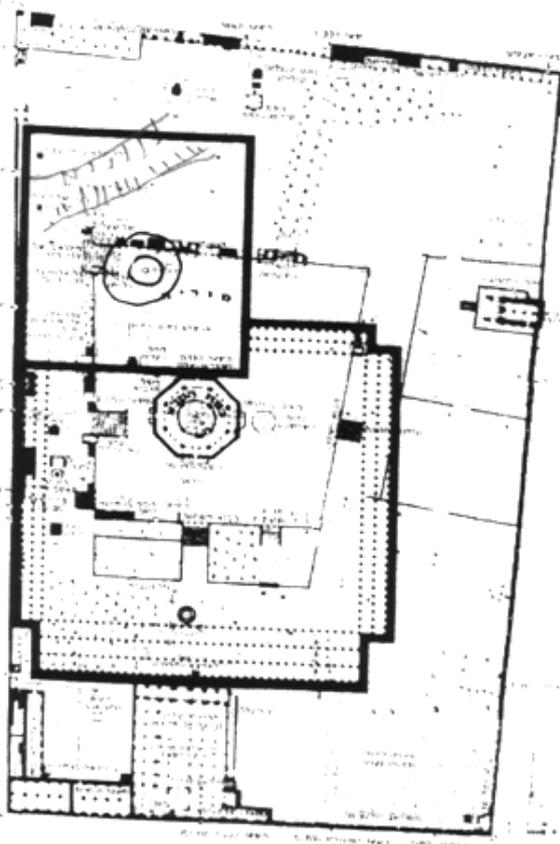
מטר

מצודת אנטוניה

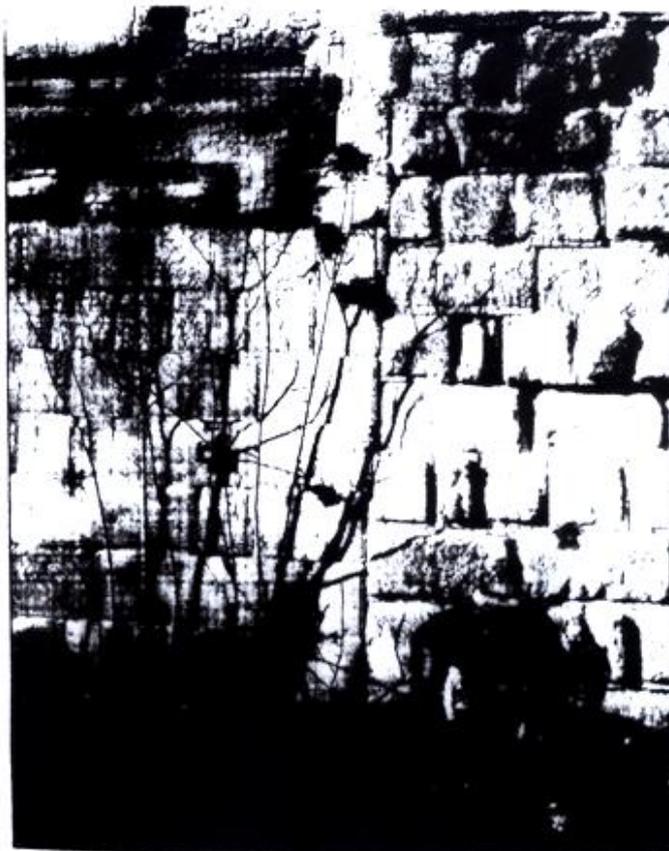

מצודת הרודיון

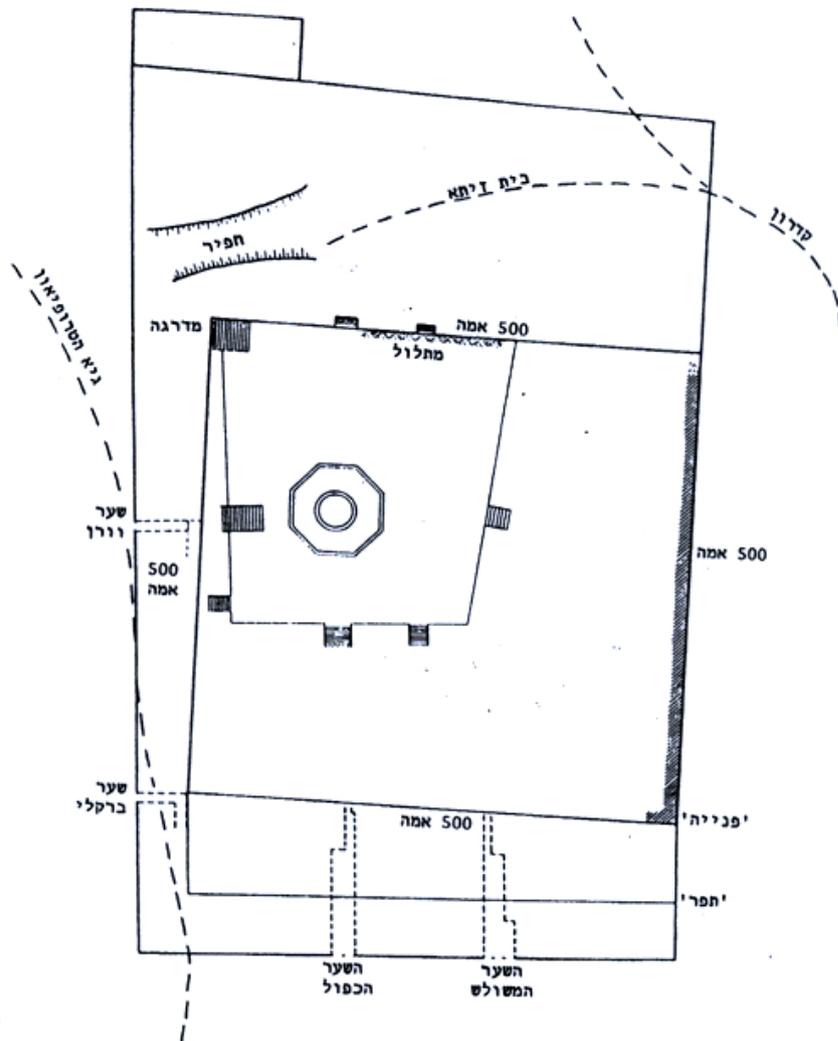
חלופות למיקום מודל הר הבית במתחם המוריה
 על פי מיקום הסלעים

הגנת הר הבית
 תוכנית המבנה

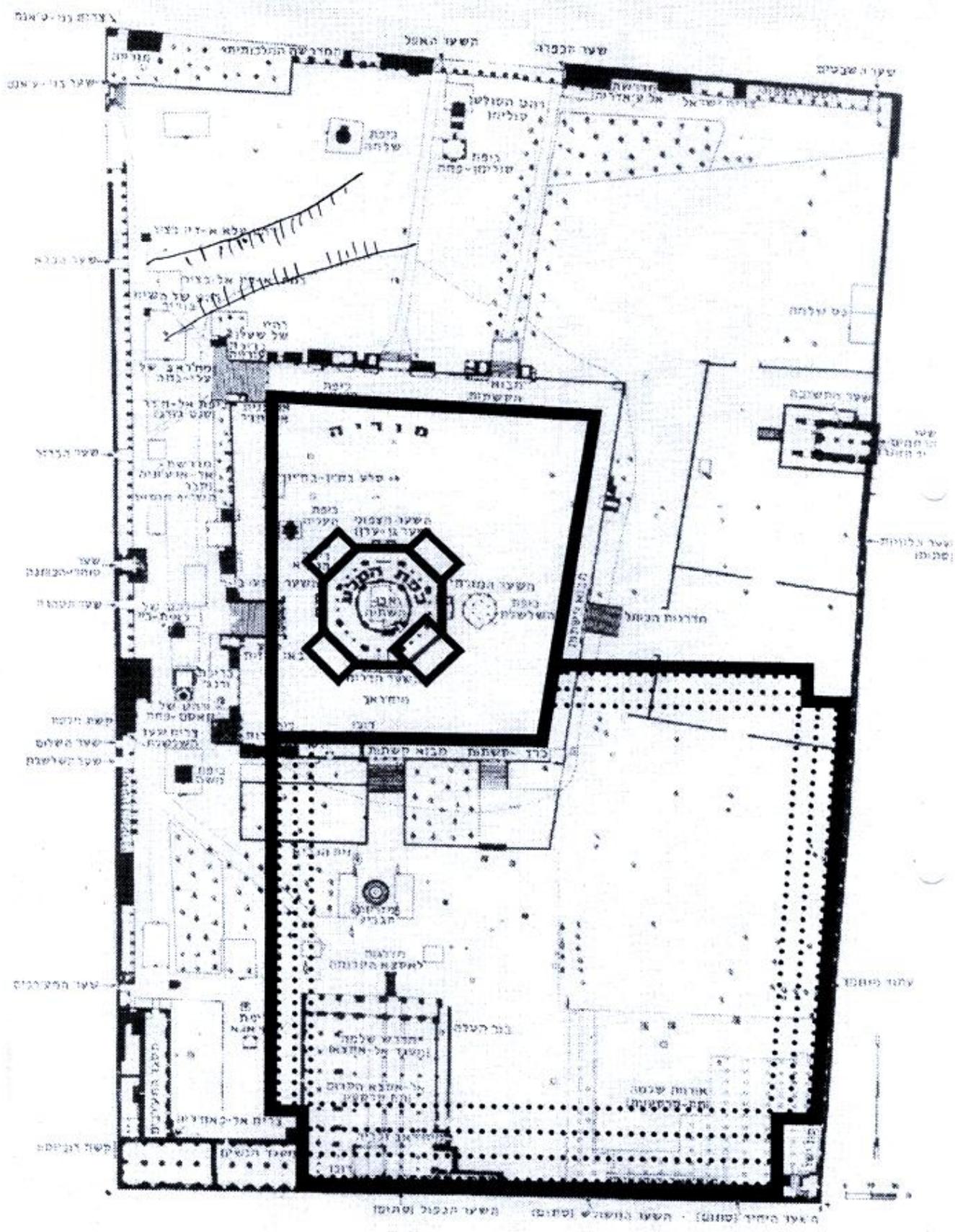

החלק הצפוני של החומה המזרחית, תמונה מס' 21

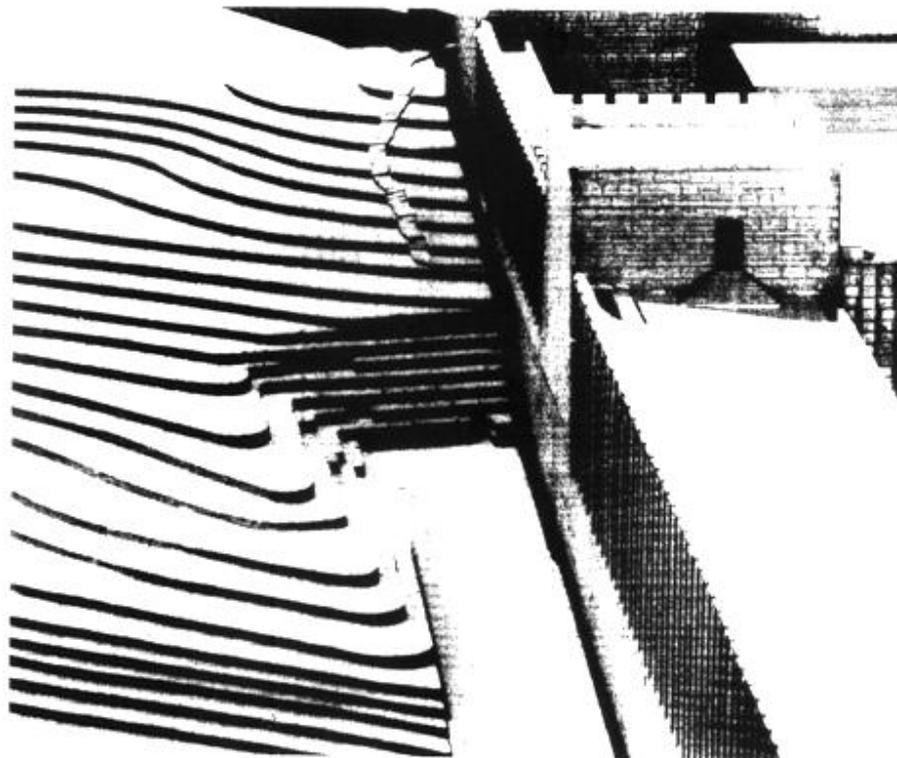
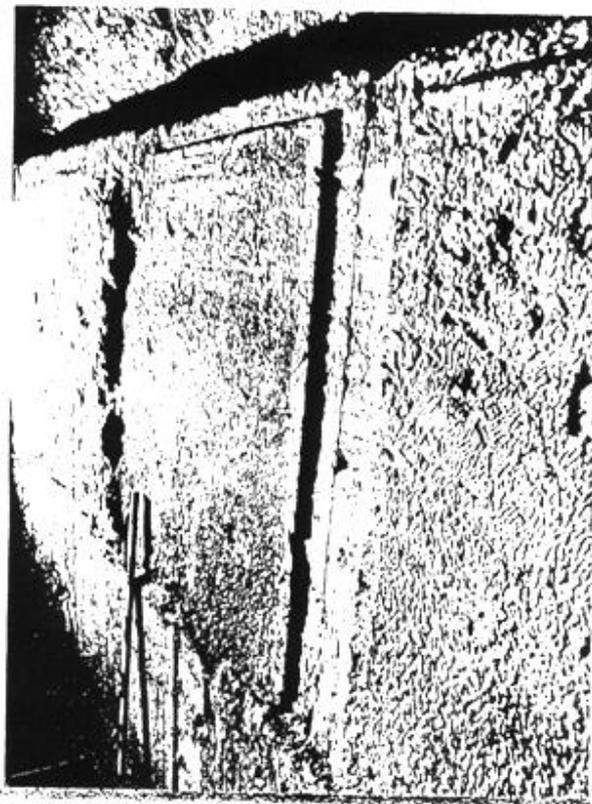

תוכנית הריהבית (עם סימון התחום המקדש של 500 × 500 אמות)

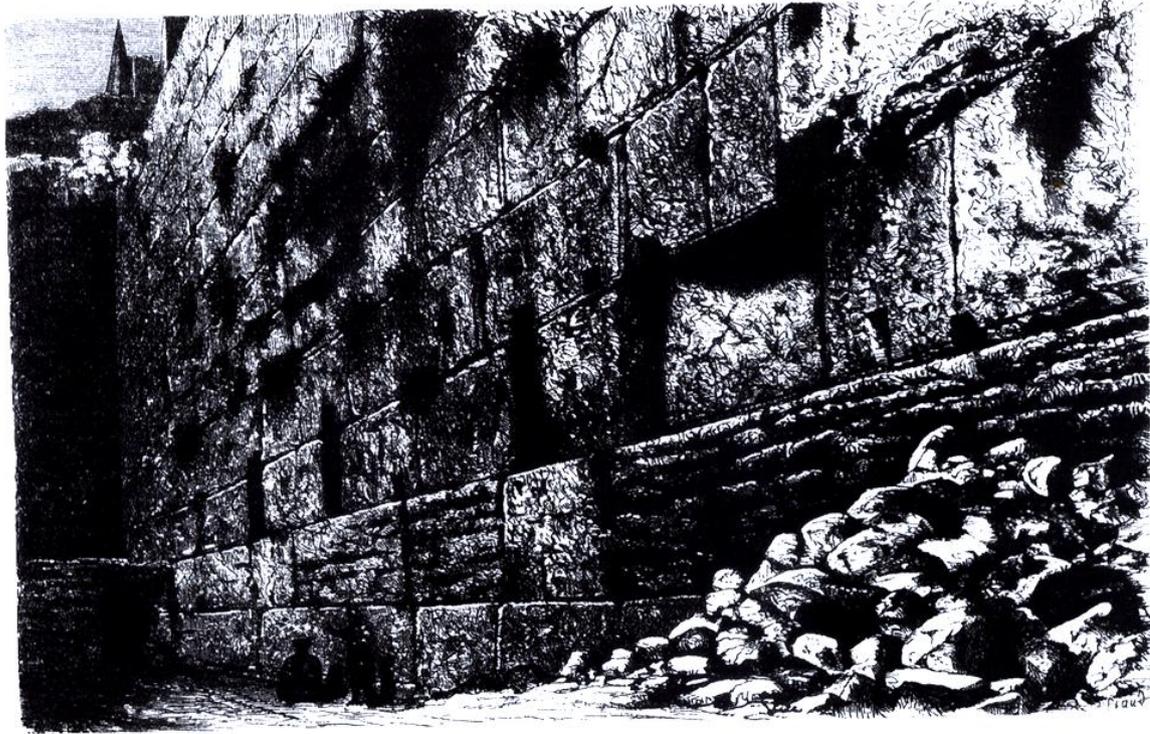

תשריט מס. 23. תיקון המודל התאורטי על הממצאים במתחם המזרחי.

תשריט מס 24. הכותל המערבי - החלק הצפוני לא הושלם, הדרך לא נפרצה וסיתות הקירוח

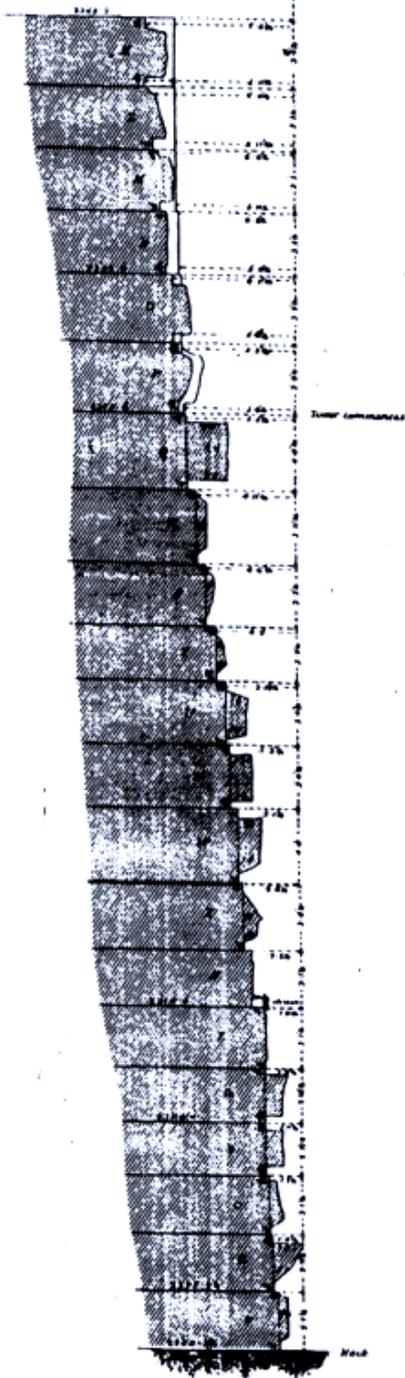
לא הושלם.

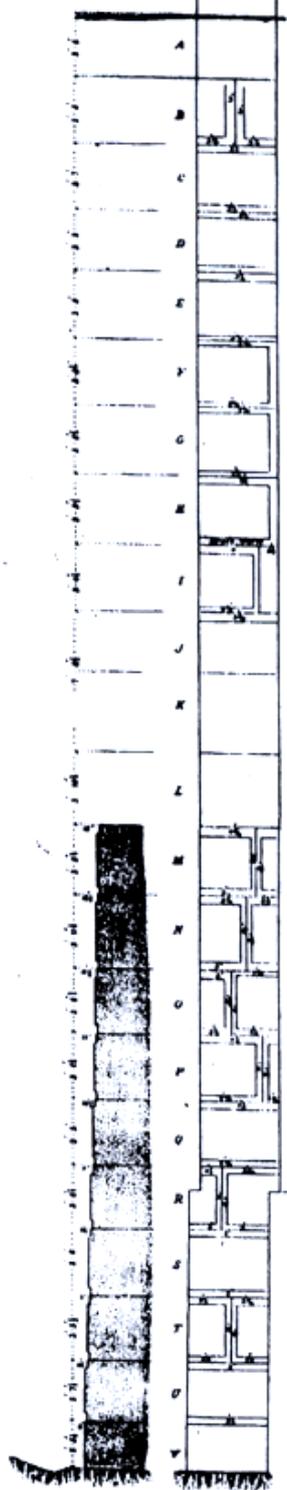
(דהיסולטי)

תשריט מס. 25 . אבני הכותל המערבי - סיתות שולים .

SHAFT D. AT ANGLE OF TOWER

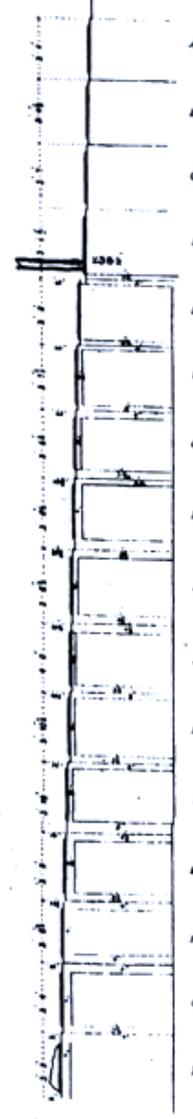
BARCLAYS GATE

See Plate XXXII

SHAFT C 22.

S.W. ANGLE.

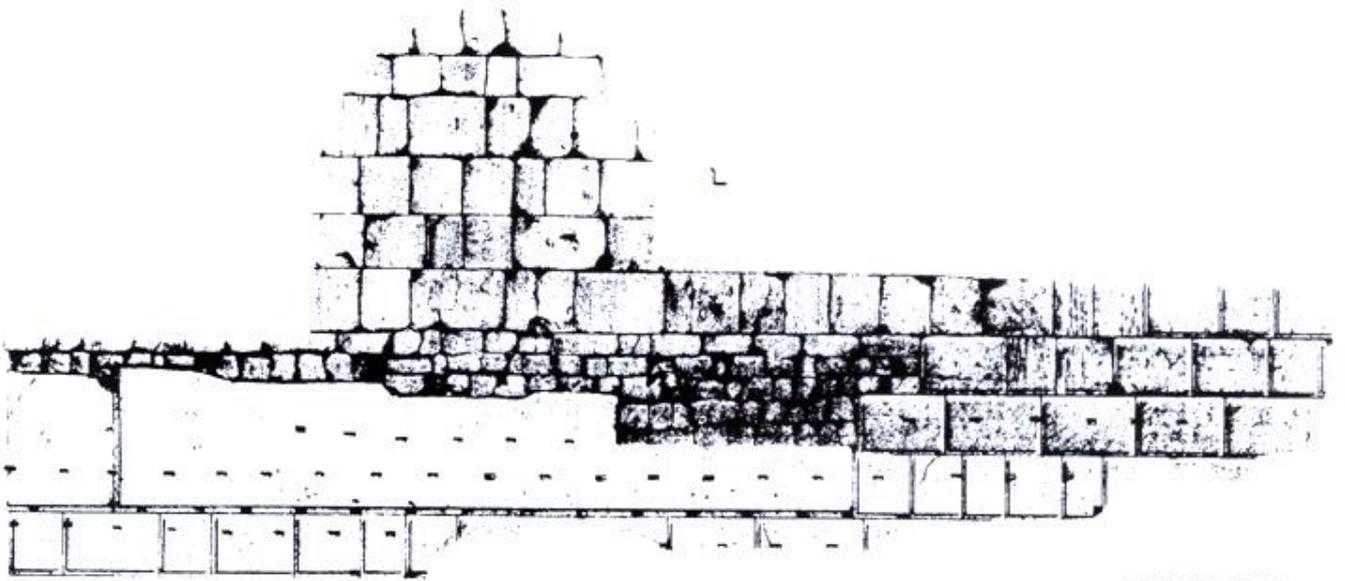
See Plate XXVII

DE
S.W. ANGLE AND WESTER

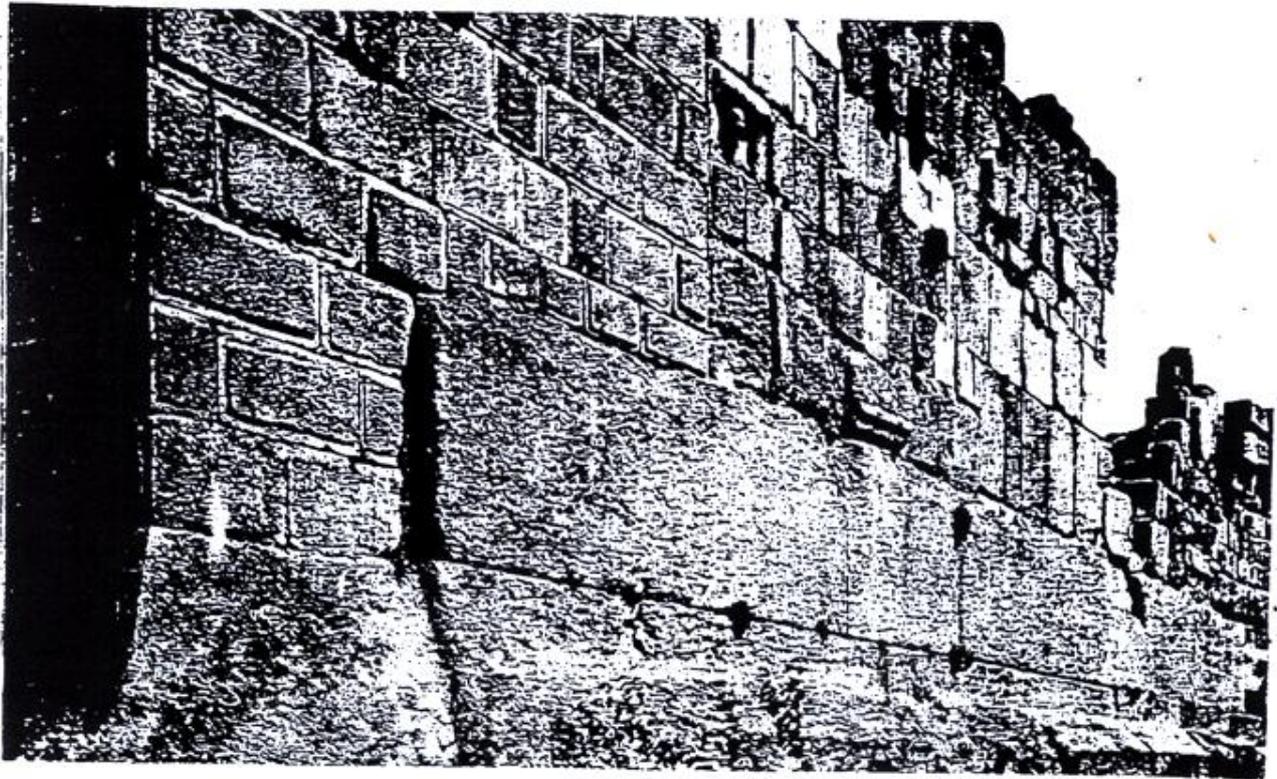
Scale
1" = 10'

From measurements
and Surg. H. Bude

תשריט מס. 26 . אבני הכותל עם סיתות עדין וגם מתחת למפלס הרחוב .

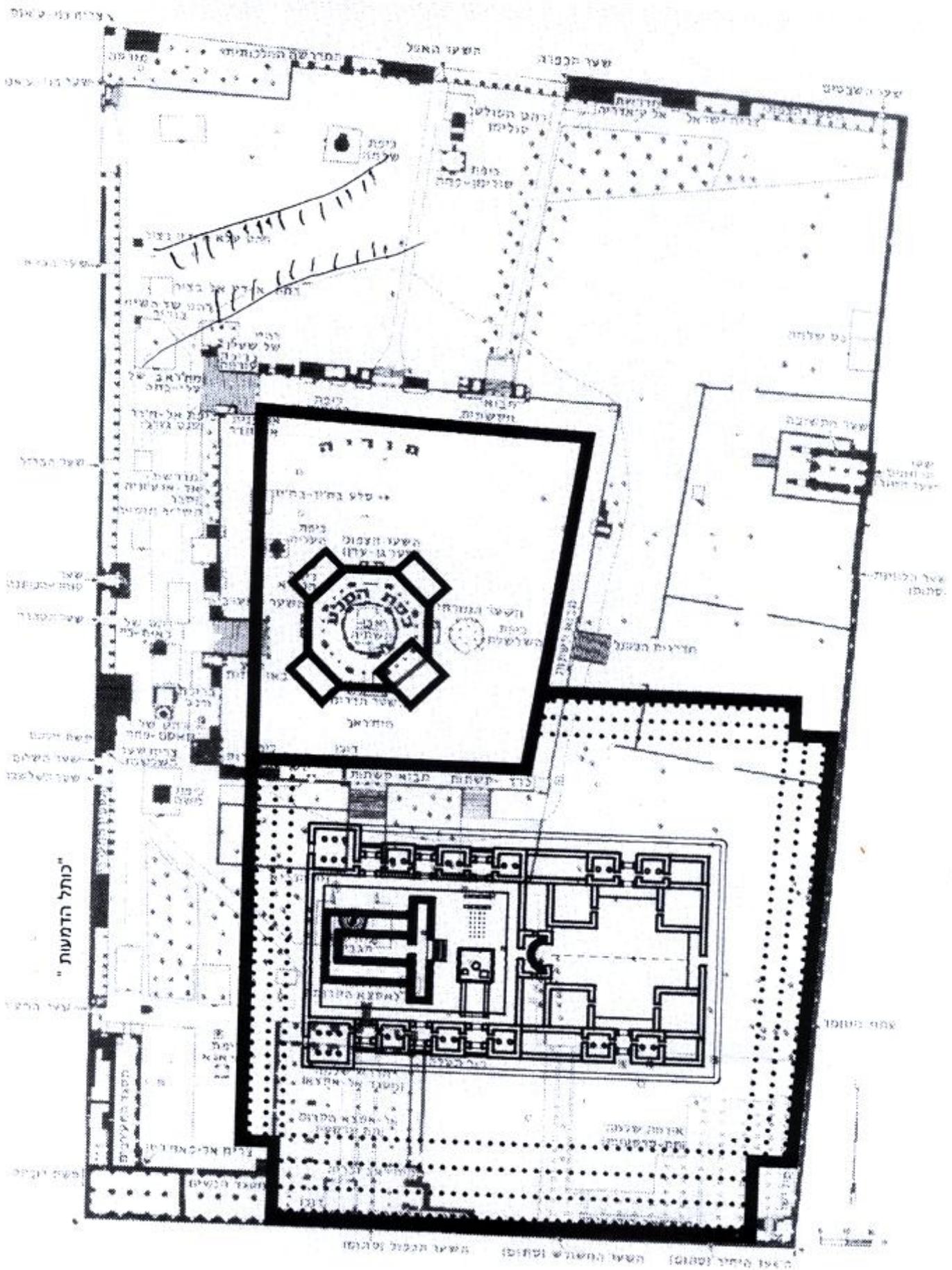
מתחם המוריה

בעל בק

תשריט מס. 28 . מערום האבנים המונח לרגלי הכותל המערבי .

תשריט מס. 29. קודש הקודשים ממוקם בקרבת אל-קס-הגביע, מול רחבת "כותל הדמעות".

מקורות והערות

- 1 מאמר זה הוא המשך והרחבה של המאמרים שפורסמו בתחומין המקדש נתון בדרום . תחומין י"ד עמ' 437-472 .
 הכניסה להר הבית על פי תשובת הרדב"ז . תחומין כ"ג עמ' 517-544
 איתור מקום המקדש על פי מבטו של אגריפס השני . תחומין כ"ה עמ' 514 - 542
 סלעים ומים לזיהוי מקום המקדש בהר הבית . תחומין כ"ח עמ' 471-501
 אתר אינטרנט templemount.org
- 2 משנה
 מסכת מידות .סדר קדשים, פרקים א-ה
 מסכת תמיד, סדר קדשים, פרקים א-ז'
 מסכת כלים, סדר טהרות, פרק א' פרק י"ז.
 מסכת יומא, סדר מועד, פרקים א-ז'
- 3 יוסף בן מתתיהו . קדמוניות היהודים . תרגום א' שליט .ירושלים תשמ"ח (להלן:קדמוניות)
 יוסף בן מתתיהו . מלחמות היהודים תרגום ש. חגי .ירושלים תשנ"ג 1993 (להלן: מלחמות)
 יוסף בן מתתיהו . נגד אפיון תרגום ד"ר י.ב.שמחוני .תל אביב תשי"ט (להלן: נגד אפיון)
 קיימים תרגומים נוספים לעברית של ספר מלחמות היהודים שנעשו על ידי שמחוני וקלמן שולמן.
 אולם התרגומים, כתובים בשפה מליצית ולא מדויקת.
 WILLIAM WHISTON .THE NEW COMPLETE WORKS OF JOSEPHES . U S A.2001
- 4 ספר יוסיפון .סדור ומוגה .על ידי פרופ' דוד פלוסר .ירושלים.תשמ"א (להלן:יוסיפון)
- 5 Captain Charles Warren. Excavations at Jerusalem 1867-70 published 1884
 להלן: וורן, מפות
- 6 ב. מזר, "חפירות ארכיאולוגיות בירושלים העתיקה –סקירה ראשונה על חפירות תשכ"ח",
 ארץ ישראל ט'(ספר אולברייט)ירושלים עמ' 161-174 .
 ב.מזר,חפירות ארכיאולוגיות ליד הר הבית -סקירה שניה, עונות תשכ"ט-תש"ל " ארץ ישראל י' ספר שזר, ירושלים
 תשל"א, עמ' 1-34 .
 מ. בן דב, חפירות הר הבית, בצל הכתלים ולאור החפירות, ירושלים 182 (להלן: בן דב, חפירות)

- 7 רוני רייך, יעקב ביליג. "חפירות ליד הר הבית וקשת רובינסון בשנים 1994-1996". חוברת 107. שנה לב. תשנ"ט. עמ' 33-40
- 8 הר הבית חמש מאות על חמש מאות אמה. מידות א'א'
לפנים ממנו סורג גבה עשרה טפחים. מידות א'ג'
עזרת הנשים היתה אורך מאה ושלישים וחמש על רוחב מאה ושלישים וחמש אמה, מידות ב'ה'
כל העזרה היתה אורך מאה ושמונים ושבע על רוחב מאה ושלישים וחמש, מידות ה'א'
והיכל מאה על מאה על רום מאה. מידות ד'ו'
שהכהן השורף את הפרה עומד בראש הר המשחה ומתכון ורואה בפתחו של אולם. מידות ב' ד'
9. הר הבית מקודש ממנו ... החיל מקודש ממנו ... עזרת נשים מקדשת ממנו .... עזרת ישראל מקודשת ממנה ... עזרת הכהנים מקדשת ממנה ... בין האולם ולמזבח מקדש ממנה .... ההיכל מקדש ממנו.... קדש קדשים מקדש מהם, (כלים א'ט')
- הר הבית ... לפנים ממנו סורג.... החיל עשר אמות ושתיים עשרה מעלות היו שם.... עזרת הנשים ... וחמש עשרה מעלות עולות מתוכה לעזרת ישראל ... עזרת הכהנים גבהה מעזרת ישראל שתי אמות ומחצה .... המזבח היה שלישים ושתיים על שלישים ושתיים ... בין האולם ולמזבח עשרים ושתיים אמה ושתיים עשרה מעלות היו שם .... (מידות ב'ה')
10. מידות ב'א'
11. קדמוניות 15, 11, 3, 401 על פי התרגום העברי נאמר " כל זה היתה החומה שהיקפה הגיע לארבעה ריסים " על פי התרגום האנגלי יש לקרא " כל זה היתה חומה שהיקפה תחום של ארבעה ריסים "
- 12 מלחמות ה' ה' 2
- 13 נגד אפיון, מאמר ראשון, עמ' ל"א
- 14 יוסיפון נ' 75-96
- 15 האינציקלופדיה העברית. ירושלים, תש"ל. ערך "מידות ומשקלות" כרך כ"ב עמוד 235
- 16 האמה שאמרו אמה הבינונית ושתי אמות היו בשושן הבירה... אחת גדולה ואחת קטנה ... רבי יהודה אומר אמת הבנין ששה טפחים ושל כלים חמשה . כלים י"ז ט' י'
- 17 רבי מאיר אומר כל האמות היו בינוניות חוץ ממזבח הזהב והקרן והסובב והיסוד. כלים י"ז י'
- 18 להלן מבחר הדעות לגבי אורך האמה :
- 44.4 ס"מ – אמה רומית אינציקלופדיה עברית כ"ב עמ' 235 .
- 46.5 ס"מ – אמה יוונית, שם
- 48.0 ס"מ - ה"ר חיים נאה. שיעורי תורה
- 50.0 ס"מ – צ. וורן. ירושלים של מטה. עמ' 67.
- 54.0 ס"מ - ערוך השולחן יו"ד סימן ר"א .
- 57.4 ס"מ – הרב זלמן קורן . ועשו לי מקדש. ירושלים תשס"ז. עמ' 53 .
- 58.0 ס"מ - חזון איש או"ח סימן ל"ט
- 60.0 ס"מ – טיקוצינסקי. עיר הקודש והמקדש. ד' ו'
- 62.4 ס"מ - חת"ם סופר. או"ח סימן קפ"א

19 הרב זלמן קורן, ועשו לי מקדש, עמ' 140-143

20 צ' וורן 1884

21 מ. הקר. הספקת מים בימי קדם. ספר ירושלים. עורך מ. אבי יונה. ירושלים תשל"ז. עמ' 196-199

22 ראה הערה 15 .

23 ראה נאום טיטוס למורדים. מלחמות 6. 6. 1.

24 החיל:

לפנים ממנו החיל עשר אמות . מידות ב'ג'

אחרי י"ד מדרגות היה שטח של 10 אמות ביניהם. מלחמות 5.5. 2.

מעלות מעזרת כהנים למקדש

ושתיים עשרה מעלות היו שם. מידות ג'ו'

אל הקודש עצמו שהיה נתון באמצע היו עולים על גבי שתיים עשרה מעלות. מלחמות 5.5. 4

חזית המקדש

וההיכל מאה על מאה על רום מאה . מידות ד'ו'

הגובה והאורך של חזיתו (המקדש) היו שווים כל אחד היה מאה אמה . מלחמות 5. 5. 4.

אחורי המקדש צרים מאחוריו

האולם עודף עליו חמש עשרה אמה מן הצפון וחמש עשרה אמה מן הדרום...וההיכל צר

מאחוריו ורחב מלפניו . מידות ד'ז'

אבל מאחוריו היה המקדש צר יותר בארבעים אמה כי מלפניו היו לו שתי בליטות. מלחמות 5. 5. 4.

גובה המקדש גם בחזיתו וגם מאחוריו .

ההיכל מאה על מאה על רום מאה מידות ד'ו'

מקומת הקרקע היה כל הגובה מאה אמה. מלחמות 5. 5. 5.

גג המקדש היה שטוח

מסביב למעקה הגג היו מוטות חדים .

ושלש אמות מעקה ואמה כלה עורב. מידות ד'ו'

מראשו היו בולטים שבכות של זהב חדות כדי למנוע את העופות מלנוח שם . מלחמות 5. 5. 6.

חלוקה פנימית של המקדש .

כותל ההיכל שש ותוכו ארבעים אמה אמה טרקסין ועשרים אמה קדש קדשים . מידות ד'ז'

אדם שנכנס בפנים נקלע לקומת הקרקע של המקדש גובהה היה שישים אמות, ואורכה כמידה הזו

אבל האורך של שישים אמה היה אף הוא מחולק לשנים בחלק הראשון שהיה חלוק בשעור ארבעים אמה ... החלק

הפנימי ביותר של המקדש היה של עשרים אמה. מלחמות 5. 5. 5.

קודש הקודשים היה ריק

החלק הפנימי של המקדש...בו לא נמצא שום דבר כלל. מלחמות 5.5.5.

התאים בהיקף המקדש.

ושלשים ושמונה תאים היו שם חמשה עשר בצפון חמשה עשר בדרום ושמונה במערב שבצפון ובדרום חמשה על גבי חמשה וחמשה על גביהם ושבמערב שלשה על גבי שלשה ושנים על גביהם. מידות ד' ג'.

בצדדי המקדש התחתון היו לשכות בשלוש קומות שהיו מחוברים זה עם זה. מלחמות 5.5.5.

25 קדמוניות. 15. 11.1.

26 גובה המזבח

מידות ג' א'. מלחמות 5.5.6.

מידת השערים

מידות ב' ג'. מלחמות 5.5.3.

גובה האולם

מידות ד'א'. מלחמות 5.5.5.

27 ראה הערה 15. הרעיון שיש טעות ביחידת המידה כבר הוצע בעבר

אולם הם השוו בין אמת משה שהיא 58 ס"מ ורגל יוונית והיחס ביניהם איננו 0.666 : 1

ראו עזריאל הילדסהיימר. מידות בית המקדש של הורדוס. ירושלים תשל"ד.

עמ' 46 (להלן: הילדסהיימר)

28 מידות רכיבים ומספרם לא חופפים. אולם המספרים והמידות קרובים זה לזה

הפרש הגבהים בין הר הבית ועזרת הכהנים

מידות א'ג': ב'ה': ב'ו'. מלחמות 5.5.2.

מספר המדרגות בין הר הבית לחיל.

מידות א' ג' מלחמות 5.5.2.

אמה טרקסין

מידות ד'ז' מלחמות 5.5.5

גובה האולם

מידות ד'ו' מלחמות 5.5.4.

29 הילדיסהיימר עמ' 46

30 בבלי, יומא ל"א ע"ב

31 רכיבים שמידותיהם גדולות ממידות בן יעקב באופן מובהק ללא יחס קבוע .

גובה הסורג

מידות ב'ג' מלחמות 5.5.2.

השער הקורינטי

מידות ב'ג' מלחמות 5.5.3.

שער האולם

מידות ג'ז' מלחמות 5.5.4.

שער ההיכל

מידות ד'א' מלחמות 5.5.4.

בליטת חזית המקדש

מידות ד'ז' מלחמות 5.5.4.

רוחב האולם

מידות ד'ז' מלחמות 5.5.4.

מידת המזבח

מידות ג'א' מלחמות 5.5.6.

32 תיקון מידות המשנה במקום "אמה" "רגל" אינו אפשרי כיון שבן יעקב לא השתמש בשום מקום במידה זו .

33. מידות ב' א'

34 קדמוניות 15. 11. 3.

35 אם נניח שהאמה מידתה 57.4 ס"מ . אורך הר בית 287 מטר לפי חז"ל

ואילו לפי בן מתתיהו, 185 מטר (ריס).

או בחישוב אחר. אורך ריס $185:0.574 = 322$ אמה לעומת 500 אמה לפי המשנה .

36 הרב זלמן קורן. חצרות בית ה' ירושלים תשל"ז עמ' 277 (להלן: חצרות בית ה')

37. מידות ב'א'

38 מלחמות 6. 1. 7.

הם התקדמו דרך הריסות אל האנטוניה השתלטו על החומה (שבנו היהודים) היהודים ברחו

למקדש .. המורדים ... ניסו לעצור את התקדמותם .. מפני שהיו סבורים שכניסתם של הרומאים

למקדש כמוה ככיבוש .

ראו קורן. ועשו לי משכן . עמ' 157-162

39 למחרת היום שרפו אף הרומאים את כל הסטיו הצפוני עד המזרחי במקום שהפינה שאיחדה

שניהם היתה בנויה מעל לנחל קדרון . מלחמות 6. 3. 2.

40	מ.אבי יונה. בית המקדש השני. ספר ירושלים. עמ' 414 .
41	מלחמות 1. 21. 1.
42	קדמוניות 15. 11. 3.
	העזרה הפתוחה ..ומי שעבר מכאן למקדש השני מצא אותו מוקף סורג של אבן שהיה
	גבוה 3 אמות .מלחמות 5. 5. 2.
43	קדמוניות 15. 11. 5.
44	מגן ברושי .מהימנותו של יוסף בן מתתיהו . קובץ מחקרים יוסף בן מתתיהו היסטוריון של א"י ..עורך
	אריאל רפפורט .ירושלים, תשמ"ג. עמ' 21-27
	הילדסהיימר עמ' 73
45	דן בהט . אטלס כרטא הגדול לתולדות ירושלים .ירושלים 1989 עמ' 41 .
	מידות ג'א'
	מידות ד'ו'
	מידות ד'ז'
	מידות ב'ה'
50	בבלי .עירובין .נ"ו ע"ב'
51	מלחמות 5. 5. 8.
52	ראה הערה 51
53	יוסיפון נ' 90
54	מלחמות 6. 5. 4.
55	יוסיפון פ"ז 75.
56	מלחמות 6. 1. 4.
57	קדמוניות 20. 9. 7. .
58	קדמוניות 5. 5. 2. הסיבה לחלוקה הלא סימטרית תתבהר בהמשך .
59	מידות ב' א'
60	קדמוניות 15. 11. 3.
61	נגד אפיון . מאמר ראשון ל"א
62	קדמוניות 15. 11. 3.
63	מלחמות 1. 21. 1.

- 64 ראשון שפירש את דברי המשנה הסתומים "רובו מן הדרום וכו'" היה הרמב"ם שכתב בהלכות בית הבחירה. פ"ה ו'.
 "העזרה לא היתה מכוונת באמצע הר הבית אלא רחוקה מדרום הר הבית יתר מכל הרחחות וקרובה למערב יתר מכל
 הרחחות." אין בידנו מקור לפרשנות זו.
- יתכן והיה בפני הרמב"ם מקור כזה, הפרשנות המקובלת שהכוונה לעזרת הכהנים וישראל (כך נראה מסדר הדברים בהילכות
 בית הבחירה) אולם לא בהכרח. יתכן והכוונה לעזרת הר הבית, הרחבה הלא מקורה.
- ומצאנו גם שהר הבית, נקרא עזרה. (הרב ישראל אריאל. בית ה' נלך. ירושלים תשס"א. פרק י"ב)
- 65 אין מוציאין בה זיזין וגזוזטראות. בבא קמא פ"ב עמ"ב.
- 66 מפתח ירושלים עד הר הבית מחנה ישראל. מפתח הר הבית עד העזרה מחנה לוויה. מפתח העזרה
 ולפנים מחנה שכינה תוספתא כלים פרק א' הלכה י"ב
- 67 במדבר ג' ט"ז-ל"ח
- 68 בבלי עירובין נ"ז ע"א
- 69 מלחמות 5.5.8.
- 70 מלחמות 5.5.2.
- 71 מלחמות 5.5.8.
- 72 מלחמות 5.5.8.
- 73 מלחמות 5.5.8.
- 74 מלחמות 1.21.10.
- אדריכל א. נצר שם לב לדמיון זה אך לא יחס משמעות למידות האבסולוטיות ולא הבחין בין האנטוניה ומצודת אנטוניה.
 א. נצר ארמונות החשמונאים והורדוס הגדול. עמ' 96-98.
- 75 יוסיפון נ' 90.
- 76 מלחמות 5.4.2.
- 77 קדמוניות 20.9.7.
- 78 איתמר פרת. אבני הכותל המערבי וכותלי הר הבית.
 אריאל. 181-180 ירושלים תשס"ז. עמ' 28-32.
- למסקנות מחקר זה יש השלכות להבנת הבניה המסיבית הכוללת סיתות שולים שנמצאה באתרים רומאים מהתקופה הרומית
 המאוחרת. כגון שער שכם, האכסניה הרוסית ועוד
- ראו שלומית וקסלר בדולח. פרושים אפשריים לתופעת השימוש החוזר בבניה מונומנטלית בירושלים. חידושים בחקר
 ירושלים. הקובץ 111. מרכז רנדט ללימודי ירושלים. ר"ג תשס"ו. עמ' 277-288.
- 79 ויטרוביוס. על אודות האדריכלות. תרגם רוני רייך. ת"א 1997. ספר עשירי ב' 13.
- ויטרוביוס היה בן זמנו של הורדוס.
- 80 ארתור סגל. מקדשי בעל-בק-סקירה אדריכלית היסטורית. קדמוניות 117. תשנ"ט עמ' 2-16.

- 81 רוני רייך, יעקב ביליג. חפירות ליד הר הבית וקשת רובינסון בשנים 1994-1996.
שם. עמ' 33-34.
- 82 מאיר בן דב. חפירות עמ' 186.
- 83 מאיר בן דב. חפירות עמ' 186-187.
- 84 ראה רוני רייך חפירות עמ' 35
- 85 קדמוניות 20. 9. 7. קדמוניות 15. 11. 3.
- 86 ראה הערה 80 עמ' 5.
- 87 ראה הערה 1
- 88 אשתורי הפרחי. כפתור ופרח. פרק ו' סע' ב'
מ' בראור. אבן השתיה או אבן הטועין. ירושלים תר"ע.
- י. רופא. מקום מקדשנו איתור בית המקדש בדרומה של רחבת הר הבית.
ניב המדרשיה. תשלח"ט
89. templemount.org אתר אינטרנט
- 90 ראה הערה 1.

רשימת תשריטים ומקורם

1. תשריט מס. 1. מתחם המוריה .
דן בהט .מבחר תוכניות של מבנים ואתרים היסטורים .ירושלים תשכ"ט עמ'42
קדמוניות (1-2) 54
2. תשריט מס. 2. שער ברקלי בכותל המערבי .
דן בהט .מבחר תוכניות .עמ' 49
3. תשריט מס. 3. כתובת נקבת חזקיהו ותוואי הנקבה .
דן בהט מבחר תוכניות עמ' 14
4. תשריט מס. 4. טבלת מידות וכמויות על פי אליעזר בן יעקב ויוסף בן מתתיהו.
שגיב
5. תשריט מס. 5. הר הבית המקודש חסום בחומות בתוך מתחם המוריה.
דן בהט .מנהרות הכותל המערבי ירושלים תשס"ג .נספח .
הרב זלמן קורן .ועשו לי מקדש ירושלים תשס"ז קובץ נספחים .
6. תשריט מס. 6. מתחם המוריה הוא הר הבית והסורג מידותיו ריס על ריס מציין את גבולות
הר הבית המקודש .
אבי יונה .ירושלים בימי בית שני ,ספר ירושלים ,ת"א תשט"ז עמ' 415
7. תשריט מס. 7. המזבח ופינתו הקטומה .
בבלי . מסכת יומא .מפורשת על ידי הרב ע.שטיינזלץ עמ' 64
קורן .ועשו לי מקדש . עמ' 75
8. תשריט מס. 8. המקדש חסום בתוך קוביה של מאה על מאה,ברום מאה .
שגיב
9. תשריט מס. 9. עזרת הנשים ריבוע הקטום בארבע פינותיו ..
א. נצר .כיצד נראו ותפקדו העזרות .קדמוניות ל"ח (130)תשס"ו עמ'99
10. תשריט מס. 10. ערוב תחומין . היתה עשויה כמין קשת או כמין גאם רואין אותה כאילו היא מלאה בתים
וחצרות ומודד ממנה ולהלן אפים אמה
ריבוע העיר שאינה מרובעת .מסכת עירובין .נ"ה עמ'ב .ע.שטיינזלץ .עמ' 239

- תשריט מס. 11. הר הבית התאורטי - הקטימות בפינות המתחם .
שגיב
- תשריט מס. 12. הר הבית התאורטי – כולל הקטימה בפינה הצפון מערבית .
שגיב
- תשריט מס. 13. הר הבית התאורטי - תוספת חומה באנטוניה בעת הקרבות רבעה את הר הבית.
שגיב
- תשריט מס. 14. הר הבית - שלבי הרחבת מפלס הר הבית .
שגיב
- תשריט מס. 15. שטח הסטווים שווה לשטח רצפת הר הבית. הורדוס הכפיל את שטח הר הבית .
שגיב
- תשריט מס. 16. סטווים ניצבים בארכיטקטורה רומית הלניסטית הסטווים נפגשים בקרן החיצונית
וקיימת המשכיות של הסטווים .
- The Romen Empire Ed. Henri Stierlin .pp.14:95
- תשריט מס. 17 . מחנה בני ישראל במדבר. בני לוי והשבטים אינם חונים בפינות מחנה שכינה
אמן לא ידוע. תצריב המאה 16 מוזאון ישראל. אדולפו רויטמן. סוד ההיכל .
ירושלים. עמ' 33
- תשריט מס. 18. מצודת הרודיון - תוכנית.
אינציקלופדיה לחפירות ארכיאולוגיות ירושלים תשל"א. כרך א'. עמ' 142 .
- תשריט מס. 19. מודל מצודת אנטוניה על פי ממצאי מצודת הרודיון .
עיבוד ע"פ א.נצר ארמונות החמונאים והורדוס הגדול ..ירושלים תש"ס עמ' 98.
- תשריט מס. 20 חלופות למיקום מודל הר הבית במתחם המוריה על פי מיקום הסלעים .
שגיב .
- תשריט מס. 21. התפר בחומה המזרחית. החלק הצפוני קדום קדם הרודיאני .
האינציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות. ירושלים. 1992 כרך ב' עמ' 640
דן בהט אטלס כרטא הגדול עמ' 40

תשריט מס. 22. החפיר מצפון לרחבה העליונה על פי בן מתתיהו היה חפיר מצפון לאנטוניה.

בנימין מזר. חפירות ותגליות. ירושלים תשמ"ז עמ' 51.

תשריט מס. 23. תיקון המודל התאורטי על הממצאים במתחם המוריה .

שגיב

תשריט מס. 24. הכותל המערבי - החלק הצפוני לא הושלם, הדרך לא נפרצה וסיתות הקירות

לא הושלם .

קורן. ועשו לי מקדש. עמ' 216

דן בהט. קדמוניות

תשריט מס. 25. אבני הכותל המערבי - סיתות שולים .

צ' וורן. ירושלים של מטה . תרגום, שולמית הרן, ההדיר, רחבעם זאבי. ת"א 1987 עמ' 244.

תשריט מס. 26. אבני הכותל עם סיתות עדין וגס מתחת למפלס הרחוב .

Ch. Warren. Jerusalem Excavations 1867-1870 pl.xv pl.xxxviii

תשריט מס. 27. אבני ענק במתחם בעל בק ובמתחם המוריה .

דו"ח חפירה של המשלחת הגרמנית .

תשריט מס. 28. מערום האבנים המונח לרגלי הכותל המערבי .

קדמוניות ל"ב תשנ"ט 1(117) תמונת שער .

תשריט מס. 29. קודש הקודשים ממוקם בקרבת אל קס- הגביע, מול רחבת "כותל הדמעות" .

שגיב